

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

SPECIFIKA MLUVENÉ KOMUNIKACE NEJSTARŠÍ GENERACE (NAD 80 LET)

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

Autor práce: Ivana Horálková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: 3.

2010

Děkuji vedoucí diplomové práce doc. Peadr. Bohumile Junkové Csc. za odborné vedení a cenné připomínky při zpracovávání této bakalářské práce. Děkuji také Mgr. Lence Motlové a Bc. Petře Kadlečkové za zprostředkování setkání se seniory a v neposlední řadě všem respondentům, kteří byli ochotni se mnou spolupracovat.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma Specifika mluvené komunikace nejstarší generace (nad 80. let) vypracovala samostatně a pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice 7. května 2010

.....

Ivana Horáková

ANOTACE

Tato bakalářská práce se zabývá specifiky spontánní komunikace seniorů (lidí starších 80 let). Zaměřuje se na popis typických jevů jednotlivých vrstev výstavby mluveného textu, a to v rovině hláskoslovné, tvaroslovné, lexikální, syntaktické i kompoziční, které jsou příznačné pro vyjadřování lidí starší generace. Teoreticky je v práci vymezen pojem stáří se všemi znaky charakteristickými pro tuto životní etapu. Následuje krátký úvod do problematiky mluvených textů. Vlastní analýze komunikátů předchází podrobné seznámení s materiálovouází, tj. popis získávání a zpracování komunikátů, obecná charakteristika respondentů. Teoretická část se v dalších kapitolách volně prolíná s částí praktickou. Jednotlivé jevy jsou doloženy příklady ze zaznamenaných rozhovorů. Příloha k této bakalářské práci obsahuje tři vybrané ukázky zaznamenaných transkriptů vzpomínkových vyprávění starých lidí.

ANNOTATION

This work deals with specifics of spontaneous communication of seniors (persons older 80 years). It is aimed at description of typical phenomenons of particular levels of the spoken text structure. We are studying phonemic, morphological, lexical, syntactic and compositional levels, which are characteristic for older people speech. The theory of the term *old age* and all the attributes characteristic for this life period are defined in this work. It is followed by a short introduction to spoken text issue. The analysis of the speeches is preceded by close introduction of material base, i. e. description of obtaining and studying of speeches, general characteristic of respondents. In the further chapters, the theoretical and practical parts are combined. Particular phenomenons are documented by examples taken of the recorded speeches. The appendix of this work contains three extracts of the recorded memory narrations of the old people.

OBSAH

ÚVOD	8
1. STÁŘÍ - co je nejstarší generace?	10
1.1 Sociálněpsychologická charakteristika	10
1.2 Fyziologické znaky stárnutí	10
1.3 Změny kognitivních funkcí	11
1.4 Emoční labilita	11
1.5 Otázka sociální izolovanosti	12
1.6 Demografické údaje	13
2. MLUVENÝ TEXT	15
3. CHARAKTERISTIKA MATERIÁLOVÉ BÁZE	17
3.1 Věk, pohlaví a vzdělání respondentů	17
3.2 Způsob a místo získávání materiálu	18
3.3 Přepis pořízených záznamů	19
3.4 Přehled užitých značek	20
4. HLÁSKOSLOVÍ	21
4.1 Výslovnost hlásek a hláskových skupin	21
4.2 Hláskoslovné změny	22
4.2.1 Zkracování samohlásek	22
4.2.2 Dloužení	23
4.2.3 Úženi é>í	23
4.2.4 Diftongizace ý/í>ej	24
4.2.5 Protetické v-	24
4.3 Výslovnost cizích slov, přejatá slova	25
5. TVAROSLOVÍ	26
5.1 Podstatná jména	26
5.2 Přídavná jména	26
5.3 Slovesa	27
5.4 Příslovce	27
6. TEMATIKA A LEXIKUM	28
6.1 Přehled témat	28
6.2 Slovní zásoba	29
6.2.1 Výrazy související se školní docházkou	29
6.2.2 Hospodářství, práce na poli	30

6.2.3	Názvy profesí.....	30
6.2.4	Slangové výrazy a profesionalismy	31
6.2.5	Výrazy související s bydlením, názvy nábytku a domácího vybavení	32
6.2.6	Označení osob, skupin.....	33
6.2.7	Lidové zábavy.....	33
6.2.8	Nemoci	34
6.2.9	Pokrmý, vaření	35
6.3	Frazémy a víceslovná pojmenování	35
7.	SYNTAX	37
7.1	Spojovací výrazy	37
7.2	Neurčitost projevu.....	38
7.3	Nepravidelnosti větné stavby	38
7.4	Slovosled, aktuální členění věty.....	39
7.5	Opakování	40
7.6	Mnohomluvnost	41
7.7	Opravy.....	42
7.7.1	Gramatické opravy.....	42
7.7.2	Opravy významu slova	43
7.7.3	Parafráze.....	43
7.8	Kontaktové výrazy	44
7.9	Pauzy	44
8.	KOMPOZICE	46
8.1	Vypravování příhod	46
8.2	Reprodukce cizí řeči.....	47
8.3	Doprovodné prostředky.....	48
8.4	Výstavba vyprávění.....	49
8.5	Časové údaje	50
8.6	Princip kontrastu	51
8.7	Metatextové komentáře	51
	ZÁVĚR.....	53
	POUŽITÁ LITERATURA.....	56
	SEZNAM GRAFŮ A TABULEK.....	58
	PŘÍLOHY	58

ÚVOD

Pro život člověka je komunikace nezbytná. Dennodenně se dostáváme do kontaktu s ostatními lidmi a potřebujeme se s nimi dorozumívat, vzájemně si sdělovat nové informace, své myšlenky a pocity. Na jedné straně máme písemný způsob komunikace, ale v běžném mezilidském styku mnohem častěji využíváme formy mluvené. Přesto jazykovědci již mnohokrát důkladně prostudovali náležitosti týkající se písemných textů, zatímco mluvené projevy zůstávaly až do nedávna poněkud stranou lingvistického zájmu. Teprve v posledních desetiletích nastala v tomto ohledu změna. Jistě k tomu přispěl také rozvoj nahrávacích technologií, které umožňují zaznamenat mluvený text pro opakovaný poslech. Náročná práce s mluvenými komunikáty se tak v mnohém zjednodušila.

Mluvená komunikace je velmi různorodá a složitá. Dorozumívání každého národa, skupiny, ba dokonce každého jedince má své zvláštnosti. V bakalářské práci s názvem *Specifika mluvené komunikace nejstarší generace (nad 80 let)* se zaměříme na uzavřenou skupinu lidí, konkrétně seniorů, kteří překročili věkovou hranici 80 let, s cílem zachytit specifika jejich vyjadřování a komunikace jako takové. K výzkumu nás vede snaha zaznamenat alespoň část dnes již neužívaných prostředků, jejichž výskyt v mluvě seniorů předpokládáme. Věříme, že bližší poznání komunikačních zvyklostí a potřeb seniorů může vést k jejich většímu pochopení a celkovému zlepšení přístupu mladých ke starým lidem, vzhledem k tomu, že problematika soužití generací je v poslední době velmi aktuálním a často diskutovaným tématem. Za přínosné považujeme i poznatky z oblasti reality života, které lze z narativů čerpat, přestože to není prvotním záměrem naší práce.

Základem pro zpracování této bakalářské práce se stal vlastní materiál jednadvaceti záznamů biografických vyprávění seniorů žijících na území Středočeského a Jihočeského kraje a studium dostupné literatury. Problematice mluveného projevu obecně se u nás dlouhodobě věnuje tým lingvistů soustředěných kolem J. Hoffmannové a O. Müllerové. Jednou z významných oblastí jejich výzkumu je i mluva starých lidí. Vycházeli jsme proto především z prací tohoto kolektivu. Primární publikací se stala kniha editovaná právě autorkami J. Hoffmannovou a O. Müllerovou *Čeština v dialogu generací* z roku 2007.

Bakalářská práce je rozdělena do osmi kapitol. První dvě jsou teoretické, v ostatních kapitolách jsou teoretické poznatky pevně provázány s praktickou složkou

práce. První oddíl přináší informace o stáří jako jedné etapě lidského života. Využíváme zde poznatky z psychologie, sociologie a gerontologie. Základem pro zpracování této kapitoly byla z velké části publikace *Gerontologie* B. Gruberové z roku 1998. Pro doplnění uvádíme statistické údaje o podobě české populace a příčiny tendence k jejímu stárnutí.

V druhé kapitole se krátce věnujeme základní problematice mluvených projevů, které jsou předmětem našeho zkoumání. Zde se dotkneme pouze základních vlastností, které jsou uvedeny v současných stylistikách, k podrobnější charakteristice se dostaneme později při rozboru konkrétních jazykových vrstev.

Materiálovou bázi, na níž je celá bakalářská práce postavena, představujeme ve třetí kapitole. Popisujeme místa a průběh získávání nahrávek, způsob dalšího zpracování, vznik transkriptů. Dále charakterizujeme oba partnery zinscenované komunikační situace. Základní informace o respondentech (věk, vzdělání) jsou přehledně znázorněny graficky.

Následujících pět kapitol je zaměřeno na rozbor vybraných nejvýraznějších jevů jednotlivých vrstev jazykové promluvy, nejedná se tedy o komplexní analýzu mluveného textu.

Při sběru materiálu jsme využili sociologickou metodu řízeného rozhovoru, tzv. narativní interview. Po pečlivé transkripci nahrávek provádíme empirické zkoumání zaznamenaných textů. Využíváme oba možné postupy práce s textem. Jednak charakteristické jevy mluvy seniorů excerpujeme přímo ze zkoumaného textu, jednak vycházíme primárně z literatury a následně vyhledáváme předpokládané prvky v narativech, zaznamenáváme je a popisujeme.

Je nutné předeslat, že námi nahraný a přepsaný materiál je pouhým zlomkem z množství mluvených projevů, které denně každý z nás vyprodukuje, proto zde mnohé jevy, typické pro spontánní mluvu, nemusí být zachyceny vůbec nebo jen v minimální míře.

1. STÁŘÍ - co je nejstarší generace?

Motto: „Každý si přeje dlouho žít, ale nikdo nechce stárnout!“

J. Swift

1.1 Sociálněpsychologická charakteristika

Na začátku bychom si měli ujasnit, co přesně je myšleno pojmem „nejstarší generace“. Lidský život začíná početím a končí smrtí. Tento dlouhý úsek se dělí na jednotlivé etapy, které jsou vymezovány stupněm vývoje člověka a pomocí věku. Určení hranice stáří je na rozdíl od předcházejících životních období velice nesnadné. Pro proces stárnutí je typická značná variabilita a intraindividuita. Odráží se zde mnoho rozmanitých faktorů (duševní stav, zdravotní potíže, ztráta integrity osobnosti). Umělá hranice odchodu do penze daná státem proto není, ani nemůže být při vymezování pojmu stáří směrodatná. „Starší dospělost je sociální konstrukcí určenou administrativní potřebou sociálního státu. V industriálních společnostech zahrnuje tu populaci, která je ekonomicky neproduktivní, tedy závislá na důchodu a tím na společnosti“ (Zeman, 2006:105).

„Podle návrhu WHO z r. 1980 se za stáří označuje věk od 60 let výše. Období od 60 – 74 let se označuje jako rané stáří (senescence), 75 – 89 let vlastní stáří (senium), 90 let a výše dlouhověkost“ (Gruberová, 1998:8). Toto věkové vymezení však nemá celosvětovou platnost. Každé etnikum cítí definici stáří jinak. Důležitou roli při vnímání člověka jako starého hraje střední délka života (průměrný věk¹), která souvisí s demografickými podmínkami a kulturou dané skupiny.

1.2 Fyziologické znaky stárnutí

„Stárnutí je možno charakterizovat jako involuční² proces postihující všechny orgány a tkáně, při kterém dochází k úbytku jejich funkcí“ (Gruberová, 1998:17). B. Gruberová (1998:17-25) popisuje základní změny, které ve vyšším věku postihují lidský organismus. Stáří se navenek projevuje změnami kůže (ztenčování pokožky) a

---

¹ „Průměrný věk = střední hodnota, resp. průměr počtu let, které prožili všichni členové sledované populace, k jeho výpočtu se používá vážený aritmetický průměr“ (Toušek a kol., 2008:58).

² „Involuce je ireversibilní, nezvratný a jednosměrný proces, který končí zánikem individua“ (Gruberová, 1998:17).

celkové tělesné hmotnosti. Dochází k poklesu ostrosti smyslového vnímání. Snížení pružnosti čočky zapříčiňuje zhoršování zraku. Obvyklým příznakem je omezení ostrosti sluchu, tzv. stařecká nedoslýchavost³. Staří lidé špatně rozeznávají chutě, stejně tak klesá i čichová citlivost. Lidský organismus je ve stáří dále omezován např. sníženou výkonností srdce, zhoršenou pružností cév, klesající funkčností plic, odlišným průběhem metabolismu atd.

1.3 Změny kognitivních funkcí

Vliv na způsob a průběh komunikace seniorů mají změny týkající se nervového systému, které úzce souvisí s psychickými procesy. Postupný pokles je u seniorů zaznamenáván především u kognitivní funkce. To znamená zpomalování psychomotorického tempa. Člověk potřebuje více času, splnění jednotlivých úkonů mu trvá déle než v mládí. Pomaleji reaguje na otázky, zpracování informace a následná formulace odpovědi vyžaduje větší úsilí a tím i delší časový úsek. Velmi typické jsou problémy s pamětí, dochází k omezení všítipivosti a výbavnosti. Není nic neobvyklého, že si senior bez problémů vybaví zážitky z dob před několika desítkami let, ale nové informace rychle zapomíná. Často si nedokáže vzpomenout na jména, názvy apod. Staří lidé se zvládnou soustředit jen po omezenou dobu a rychleji se dostavuje únava. Stejně tak činí seniorům problémy přizpůsobování. Dávají přednost svému zažitému stereotypu, v mnohém jsou konzervativní. Díky tomu je velmi obtížné učit se ve stáří něčemu novému.

Ani s přibývajícím věkem nedochází ke změnám zpravidla u intelektu, který bývá i ve stáří zachován na stejné úrovni jako v předchozí aktivní etapě života. Také slovní zásoba či znalosti jazykové, které si člověk již dříve osvojil, zůstávají nezměněny. Záleží individuálně na každém jedinci, do jaké míry je schopen tyto dovednosti ve stáří využívat.

1.4 Emoční labilita

Pro stáří je příznačné časté střídání nálad bez evidentních příčin. Objevují se zvýšené sklony k úzkostným stavům. Staré lidi není těžké rozplakat. Snadno je dojmou

---

³ „Stařecká nedoslýchavost (prebyacosis) se týká nejprve vysokých tónů, později se snižuje i schopnost rozumění a chápání mluvené řeči“ (Gruberová, 1998:18).

i běžné záležitosti, nad kterými by se v mládí ani nepozastavili. Při našem setkávání s respondenty jsme se snažili vyhýbat tématům, která mohla být seniorům nepříjemná. Přesto nebylo v mnoha případech možné slzám zabránit. Vzpomínky na časy minulé jsou vždy neoddelitelně spojeny s osobami, které již dávno zemřely, nebo s nimi senioři nejsou dlouhá léta v kontaktu. Pokud jsme se nechtěně dotkli bolavé vzpomínky, nechali jsme seniora vypořádat se s dojetím a následně jsme převedli rozhovor na jiné téma.

1.5 Otázka sociální izolovanosti

Jak už bylo naznačeno výše, čím je člověk starší, tím více ztrát ve svém životě zaznamenává. Proto se stářím spojujeme i „narůstající sociální izolovanost danou postupným ztrácením rodinných příslušníků, přátel a spolupracovníků a odchodem dětí z primární rodiny“ (Jandourek, 2003:68). Příležitostí ke komunikaci s jinými lidmi ubývá, společenský styk je často omezen na minimum (návštěva u lékaře, návštěva příbuzných, nákup). Osamělost, ztráta pravidelného programu, případná ekonomická zátěž s sebou mohou přinášet pocity podceňování, sebelítosti a následné vyčleňování ze společnosti a uvědomělé uzavírání se okolnímu světu.

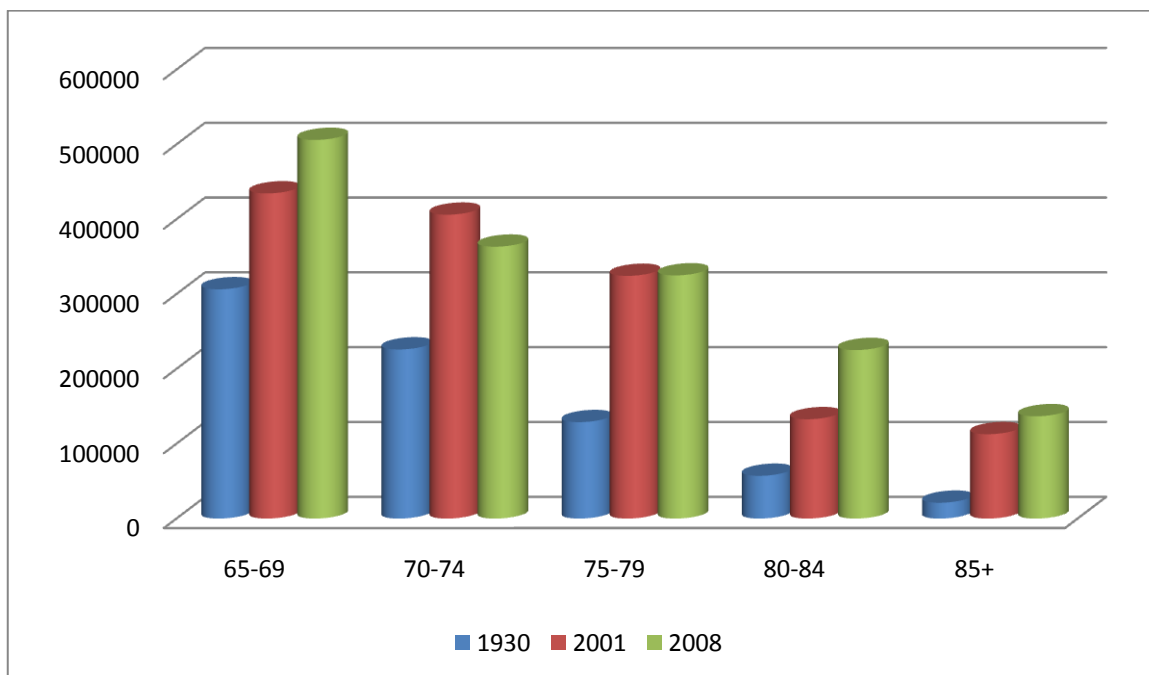
Dalším faktem, který může ještě podpořit nízké sebevědomí seniorů, je neustálý vývoj nových technologií a jejich rychlé zavádění do běžného užívání. Senior může mít pocit, že dnešnímu světu nestačí a uzavírá se do sebe, nebo působí podrážděně na jakékoliv podněty z vnějšího prostředí.

Problematika sociální izolovanosti je velmi citlivým tématem. Netýká se pouze seniorů samotných, ale i jejich blízkého okolí. Velmi záleží na přístupu rodinných příslušníků, sociálních a zdravotních pracovníků a dalších osob, se kterými přicházejí staří lidé do styku. Důležitým prostředkem k odbourání pocitu osamělosti je jednoznačně komunikace. Proto mohou být poznatky studia komunikačních specifik seniorů přínosné pro široký okruh oborů, které spojuje práce s lidmi starší věkové kategorie.

1.6 Demografické údaje

V současné české společnosti převládá tendence ke stárnutí populace⁴. Počet seniorů se v posledních desetiletích zvyšuje (viz srovnání graf č. 1).

Graf č. 1: Složení obyvatelstva podle věku

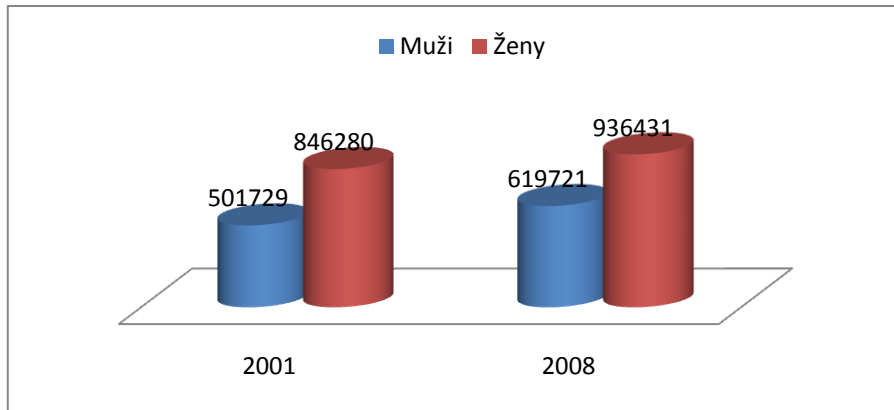
(zdroj: <http://www.czso.cz>, Česká statistická ročenka 2009)

J. Ort (2004:36) ve své práci uvádí důvody, kterými je dnešní situace české populace zapříčiněna. Za prvé je to pokles počtu obyvatel způsobený přirozeným úbytkem, což znamená, že počet narozených nepřevyšuje počet zemřelých. S tím úzce souvisí pokles porodnosti a současně výrazný pokles úmrtnosti. Dalším faktorem je stále klesající sňatečnost a naopak stoupající rozvodovost. Střední délka života v České republice se zvyšuje. Zároveň platí, že „ve všech evropských státech se ženy dožívají vyššího věku než muži, a to v průměru o 5 (západní Evropa) až 12 (jihovýchodní Evropa) let (v ČR o 7 let)“ (Zeman, 2006:106). Naznačenému evropskému trendu odpovídá i poměr žen a mužů v české populaci, viz graf č. 2. To vše s sebou přináší řadu změn, na které je nutno reagovat (např. ve zdravotnictví, v penzijním systému).

⁴ „Demografické stárnutí je možné měřit indexem stáří, který bývá koncipován jako poměr postreprodukční a dětské složky obyvatelstva“ (Toušek a kol., 2008:58).

Stejně tak na tuto situaci reaguje i lingvistika a začíná svou pozornost intenzivněji směřovat k této nově převládající věkové skupině.

Graf č. 2: Počet žen a mužů v české populaci

(zdroj: <http://www.czso.cz>, Česká statistická ročenka 2009)

2. MLUVENÝ TEXT

Předmětem našeho výzkumu jsou mluvené texty prostěsdělovacího stylu. Mluvenost versus psanost textu je jedním z objektivních slohotvorných faktorů mající podstatný vliv na výslednou podobu a styl komunikátu. S dílčími charakteristikami mluvených projevů se budeme postupně seznamovat v průběhu celé práce. V této kapitole uvedeme pouze základní znaky, obecně nastíníme problematiku tématu. Vycházíme především ze stylistiky Jany Hoffmannové (1997:76-81).

„Mezi formou mluvenou a psanou, která je příznačná pro každou kulturní společnost, je zásadní rozdíl, jenž plyne už z rozdílných objektivních podmínek komunikace“ (Minářová, 2008:80). To znamená, že produkce i recepce mluvených a psaných textů má zcela odlišný průběh. Ponecháme-li stranou speciální typy připravených projevů (přednášky, programová prohlášení, slavnostní projevy), vznik mluvených textů je většinou spontánní, bez předchozí přípravy. Z toho vyplývá, že bývají neuspořádané až chaotické, s volnou strukturou, informace jsou spojovány na základě asociací.

Při realizaci mluveného textu je mluvčí vystaven časovému a situačnímu tlaku, proto nemá dostatečný prostor připravit si komunikační plán a následně ho přesně realizovat. Z toho vyplývají typické vlastnosti mluvených textů: „fragmentárnost, myšlenková i formulační roztříštěnost a také implicitnost“ (Hoffmannová, 1997:77). Tematika bývá jednodušší než u psaných projevů.

Při mluvené komunikaci dochází k přímému kontaktu mezi komunikanty. To přináší mluvčímu mnohé výhody. Především může bezprostředně vnímat adresátovy reakce (i bezděčné) a přizpůsobovat tomu obsahovou a taktéž zvukovou formu realizovaného komunikátu. K získání a následnému udržení adresátovy pozornosti lze při mluvené komunikaci využít nejen verbální prostředky (kontaktné výrazy), ale i prostředky paralingvální (síla a výška hlasu, tempo projevu, intonace, vhodně zvolená dynamičnost) a extralingvální (mimika, gesta), jak uvádí E. Minářová v kolektivní stylistice (2008:81). „Ve struktuře mluveného textu mají paraverbální a neverbální prostředky komunikace své místo, na první pohled přímo identifikovatelné“ (Müllerová, 1989: 208).

Svým způsobem se na výsledné podobě mluveného textu podílí také vzájemný vztah mezi autorem a adresátem, ke kterému se navíc přidávají další subjektivní stylové faktory. S účastníky komunikačního aktu úzce souvisí i prostředí, ve kterém

je promluva realizována (soukromé x veřejné, známé x neznámé⁵). Tyto faktory podmiňují kontextualizovanost orálního komunikátu, dále ovlivňují jeho tematiku a jazykovou formu. Projevují se mírou subjektivnosti a emocionalit vyjadřování a více či méně kontrolovanou volbou vhodných jazykových prostředků.

Běžný mluvený projev je většinou dialogického charakteru, ale objevují se i projevy monologické (řečnické projevy, přednášky). Při dialogické komunikaci se oba partneři v řečové aktivitě pravidelně střídají, přesto platí, že „každý dialog se může přechodně změnit v monolog jednoho z partnerů“ (Müllerová, 1989:205).

---

⁵ (Čechová a kol., 2008:84)

3. CHARAKTERISTIKA MATERIÁLOVÉ BÁZE

3.1 Věk, pohlaví a vzdělání respondentů

Při určování spodní věkové hranice pro náš výzkum jsme brali v úvahu reálnost získání dostatečného počtu vhodných respondentů. Proto jsme zvolili hranici tzv. čtvrtého věku, tj. 80 let. Celkem jsme oslovili 21 respondentů, z toho bylo 16 žen a 5 mužů. Početní převaha žen nad muži nás nepřekvapila, neboť plně odpovídá demografickému složení české populace, viz graf č. 2. Všichni dotazovaní svým věkem patřili do námi vymezené kategorie a splňovali tak hlavní podmínku pro účast na výzkumu. Jeden z oslovených dokonce přesáhl věkovou hranici 90 let. Přesné věkové složení viz tabulka č. 1.

Tab. č. 1: Věkové složení respondentů

Věk respondenta	Počet respondentů
80 let	3
81 let	3
82 let	1
83 let	4
84 let	3
85 let	2
86 let	2
88 let	2
94 let	1
Celkový počet	21

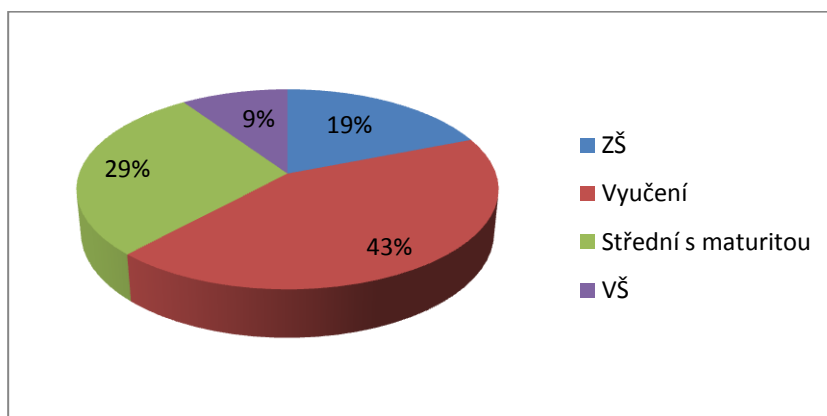
(zdroj: vlastní výzkum)

14 seniorů bydlelo po celý život převážně ve Středočeském kraji, stejně tak tomu je i v současné době. Ostatních 7 dnes žije v oblasti kraje Jihočeského, ale během předchozích životních etap (nejvíce v dětství) se často stěhovali především za prací nebo z rodinných důvodů. Dvě komunikantky strávily podstatnou část svého dětství

na Slovensku, to se ale v jejich současné mluvě již nijak neprojevovalo. Pro zachování naprosté anonymity, která byla respondentům zaručena, nejsou v naší práci uvedeny jiné osobní údaje než ty, které by mohly mít alespoň potencionální vliv na výsledky rozboru, tzn. věk a místo současného bydliště.

V našem výzkumu jsme sledovali také stupeň vzdělání respondentů, jakožto jeden z důležitých subjektivních slohotvorných faktorů. Základní informací bylo nejvyšší dosažené vzdělání, viz graf č. 3. Pouze dva z respondentů dosáhli vysokoškolského vzdělání, nejčastěji se senioři v mládí naučili nějakému řemeslu. Dále jsme se ptali na pracovní prostředí, ve kterém se senioři v době aktivní části života pohybovali, na jejich individuální zájmy a snahy o vlastní osobní a profesní růst. „To všechno zvyšuje u účastníků intelektalizační schopnosti, které se projevují možností aktivizovat v komunikaci intelektualizované prostředky lexikální a syntaktické“ (Jelínek., 2008:720). Profese dotazovaných měla také podstatný vliv téma rozhovorů.

Graf č. 3: Dosažené vzdělání respondentů

(zdroj: vlastní výzkum)

3.2 Způsob a místo získávání materiálu

Sběr dat probíhal v období pěti měsíců od listopadu 2009 až do března 2010. Celkem bylo pořízeno 21 nahrávek různé časové stopáže. Celkový nahrávací čas čítá téměř 15 hodin vyprávění, což dohromady dává přibližně 70 stran transkriptů. Všichni respondenti byli se zaznamenáváním rozhovoru předem obeznámeni a souhlasili s využitím získaných záznamů pro účely naší práce. Nahrávací zařízení bylo malých rozměrů (MP3 přehrávač), tedy velmi diskretní, senioři díky tomu po chvíli ztraceli ostych a nečinilo jim žádné potíže spontánně se projevovat.

Získávání materiálů probíhalo ve dvou regionech podle bydliště respondentů. První oblastí byl Středočeský kraj. Hlavním místem, kde jsme pořídili většinu nahrávek, bylo zařízení pro seniory Domov ve Vlašimi, poskytovatel sociálních služeb. O spolupráci jsme se souhlasem ředitele pana Ludřka Matouška požádali 10 obyvatel tohoto ústavu, které jsme za pomoci vedoucí sociální pracovnice Bc. Petry Kadlečkové předem náhodně vyhledali v počítačové databázi, přičemž rozhodujícím faktorem bylo pouze věkové hledisko. Setkání probíhalo v soukromém prostředí přímo na pokojích dotazovaných. V jednom případě šlo o krátký rozhovor v prostředí společenské místnosti. Ostatní senioři (4) ze středních Čech byli vybráni na základě doporučení a navštívili jsme je po předchozí vzájemné domluvě v místech jejich bydliště.

V Jihočeském kraji se nahrávání uskutečnilo vždy po skončení pravidelného setkávání seniorů na kurzech trénování paměti, které pořádá Centrum pro seniory PATUP zaštitěné Ústavem sociální práce na Zdravotně sociální fakultě Jihočeské univerzity. K nahrávání jsme měli k dispozici volnou výukovou místnost, pouze při poslední návštěvě byly dvě nahrávky pořízeny na chodbě. Podmínky nebyly ideální, záznam je rušen okolním hlukem, tím samozřejmě velice klesla zvuková kvalita nahrávek.

Komunikačním partnerem byla seniorům osoba o mnoho let mladší. Věkový rozdíl mezi účastníky komunikace činil vždy alespoň 60 let. Ve většině případů se tazatel a respondent poprvé osobně setkali až při samotném nahrávání. Jen při čtyřech rozhovorech byl tazatelem blízký známý či dokonce příbuzný dotazovaného seniora (vnučka s babičkou, neteř se strýcem, sousedé). Setkání probíhala vždy za velmi přátelské atmosféry. Senioři byli vstřícní, své role vypravěče se zhostili velmi ochotně a zodpovědně. Tazatelka se snažila do vypravování zasahovat co nejméně, proto jsou texty převážně monologické. Přesto bylo někdy nutné položit doplňovací otázky nebo posunout téma rozhovoru jiným směrem. Svou komunikační roli tazatelka plnila především častým přitakáváním a přisvědčujícími zvuky s cílem dát seniorům najevo zájem o jejich příběh, vyjádřit pocity, které v ní vypravování vyvolávalo, a povzbudit tak své interakční partnery k dalšímu pokračování.

3.3 Přepis pořízených záznamů

Aby bylo možné se získaným hlasovým materiálem dále pracovat, bylo nutné převést jej do písemné podoby. „Přepsaný magnetofonový záznam, transkript, je

ochuzen o složku neverbální, mimojazykovou (gesta a mimiku mluvčích, jejich pohyby, vzhled, chování lze do jisté míry popsat pomocí komentářů) a ani jeho zvukový průběh není možno zaznamenat přesně a v úplnosti (ani údaje získané fonetickými přístroji nevystihnou např. odstíny a zabarvení hlasu, které mohou být pro sdělení neobyčejně důležité“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:3). Cílem přepisu bylo přehledně a srozumitelně zaznamenat získaná vyprávění respondentů. Vzorem pro přepis nahrávek se stala publikace J. Hoffmannové a O. Müllerové (2007:23), jejichž způsob plně vyhovoval záměrům naší práce. Všechny značky jsou proto převzaty od těchto autorek. Jedinou odlišností je označení tazatele znakem X, repliky respondentů pak uvozujeme začátečním písmenem jejich křestního jména, aby nemohlo dojít k záměně. Tři tečky znamenají vynechání části pořízeného záznamu.

Nejde o přesný fonetický přepis, stranou jsme ponechali také zaznamenávání průběhu melodie. Proud řeči nečleníme do vět pomocí interpunkce, ale na jednotlivé větné úseky (sekvence) dané intonací a významem, oddělené výraznou pauzou, přičemž hranice mezi jednotlivými úseky nejsou vždy jednoznačné. Z interpunkčních znamének ponecháváme pouze užívání otazníku k jasnému označení otázky. Velká písmena ztrácí funkci označování začátku věty, jak je běžné u písemných projevů, jsou však zachována u proprií.

3.4 Přehled užitých značek

/	melodický předěl
(.) (..) (...)	pauza krátká, delší, dlouhá
...	vynechání části textu
[ ]	začátek a konec simultánního mluvení
=	bezprostřední navázání na předchozí řeč
:	nápadné prodloužení hlásky
PŘÍšel	nápadné zdůraznění slabiky, slabik či celého slova
příš-	nedokončené slovo
əə	hezitační zvuky
< >	začátek a konec úseku proneseného se smíchem
( )	nesrozumitelné místo
(příšel)	pravděpodobně vyslovené slovo, ne zcela srozumitelné
((smích))	komentáře

4. HLÁSKOSLOVÍ

4.1 Výslovnost hlásek a hláskových skupin

„Řeč starých lidí může být nezřetelná, artikulačně nejasná, nepřesná, splývavá; je to důsledek změn artikulačního ústrojí, celkové fyziognomie, ale také celoživotních artikulačních zvyklostí, někdy se na změněné řeči podílejí i potíže s dýcháním“ (Hoffmannová, Müllerová, 2007:25). Nezřetelná výslovnost nebo úplné vypuštění hlásky může souviset s věkem mluvčího, ale v mnoha případech se jedná o tendenci k zjednodušení souhláskových skupin příznačnou pro obecnou češtinu.

Nejfrekventovanější hlásková zjednodušení jsme zaznamenali ve slovech *dyby*, *dyž*, *kerym*, *poněvač*, *takle*, *jesli*, *pod'vat*, *muzký*. Pohodlnější způsob výslovnosti preferují senioři také u číslovek *štyrycet*, *štyry*. Ztrácejí se i celé skupiny hlásek *poám/pám* (povídám), *páč* (poněvadž), *ňák* (nějak), *dyť* (vždyť), *jesi* (jestli).

Na začátku slova bývá vypuštěna hlásky *j-*. Nejvýrazněji k tomu dochází u tvarů slovesa být: *sem*, *seš*, *sme*, *ste*, tuto výslovnost ale považujeme za spisovnou, „výslovnost jsem, jsi... je pečlivá; častěji se uplatní při důrazu“ (Krčmová, 2008:22). Ovšem spisovné normě již neodpovídá podoba slov *meno*, *eště*, *du*. Jindy je *j* naopak užito nadbytečně *nejni*.

Ke snadnější výslovnosti napomáhá také spojování hláskových skupin. U artikulačně obtížných spojení hlásek *-dč-*, *-dš-* respondenti vyslovují pouze *č*: *do Leče* (místní název Ledec), *nesvěčí*, *rači*, *mlačí*. Dále také souhlásková skupina *-tš-* bývá nahrazována hláskou *č*: *věčinou*, *věčí*. Podobně *č* namísto *-pš-*: *nejlepčí*.

Seniory žijící v oblasti Vlašimska (střední Čechy) spojuje zjednodušená výslovnost místního názvu blízké vesnice *Zdislavice*, kam většina z nich chodila do školy. Dochází k úplnému vypuštění počáteční hlásky *z* a mluvčí vyslovují zjednodušeně *Dislavice*. Tato podoba je příznaková pro starší generaci, mezi mládeží se s touto podobou dnes již nesetkáme.

Odlišnou, řekněme archaickou výslovnost, jsme zaznamenali ve slově *počta*, *š* bylo zaměněno za příznakové *č*, a ve slovese *schovat* vyslovuje respondentka foném *k*, tzn. *skovat*.

„Celková artikulační nezřetelnost je u některých mluvčích zvyšována ještě tendencí k „zabreptávání se“, „zakoktávání se“, k několikerým pokusům o vyslovení slova“ (Hoffmannová, Müllerová, 2007:26). V přepisu je těžké přesně zaznamenat průběh těchto úseků. Mluvčí se snaží vyslovit slovo, na které si v danou chvíli nedokáže

rychle vzpomenout, nebo které je artikulačně obtížnější a způsobuje seniorovi potíže. Proto začíná slovo i několikrát buď stejným způsobem, nebo s malými obměnami: *do Špindlu na na na ten <autobus jako>; eště ten rok sme dávali na (.) tu (.) na todle to (..) na ten (.) co je ten (..) pod tim (.) tam byla sejpka; pak to Hitler za- za- zakázal; co sou to ak- / ak- / akťábrjata*. Někdy ale pokusy skončí neúspěchem a mluvčí musí hledané slovo nahradit jiným, popřípadě ho úplně vynechá a pokračuje dál v hovoru: *dyž byla na / na dvoře / zap- zap- / no: / ve voze / s vozem; tak sem s klukama / pro něko- (.) něko- / byli sme tam asi deset dní; a Novotnej už začal (.) politický vězně pro: (.) propouštět*. Opravám apod. se budeme podrobněji věnovat v kapitole 7.7.

4.2 Hláskoslovné změny

Oslovení senioři realizují svá vypravování až na výjimky obecnou češtinou. Hláskoslovné změny zaznamenané v prepisech jsou tedy logicky typické především pro tento jazykový útvar, popřípadě pro některá další nářečí, a mohou se objevit v nepřipravených mluvených projevech mluvčích jakéhokoliv věku. Přesto uvádíme alespoň stručný přehled nejvýraznějších hláskových jevů, které se v mluvě našich respondentů vyskytovaly ve větším rozsahu.

4.2.1 Zkracování samohlásek

„Ve spisovné výslovnosti je důležité zachování rozdílu v délce samohlásek, neboť je v češtině významotvorný“ (Mluvnice češtiny 1, 1986:94). V textech jsme se nezdědka setkali se zkrácenou výslovností dlouhých samohlásek. Jistě se nejedná o jev příznačný pouze pro mluvu starých lidí, ale v některých případech (*v břizkách, pasla*) bychom o tom mohli uvažovat.

Nejčastěji dochází ke krácení *í* ve slovesných tvarech *povidala, nevím, naříkat, nevědi, utikal, začíná*. U substantiv a numeralií se zkracuje *í* v koncovce *-ím* *na maškarnim, prostřednictvím, nočním, třetím* a také *ú*, respektive *ů* v koncovce *-ům* v dativu plurálu rodu mužského životného *soukromníkem, Pražákum*. Dále senioři vyslovovali krátce substantiva *leto/leta, pani, meno, kravama*. U adjektiv, prononim a numeralií s adjektivním skloňováním jsme vypořezovali krácení *é* v kmenotvorné příponě *předobrehu, sveho, druhého*. Taktéž vyslovují senioři krátce zájmena přivlastňovací *svuj, muj*.

4.2.2 Dloužení

Za příznačný rys mluvy seniorů považujeme frekventované nespisovné dloužení samohlásek. Nejpočetněji jsou zastoupeny výrazy *klucí* (nominativ plurálu), *naší* (ve smyslu naši – naši rodiče), *v zímě*, *všichni*, *príma*. Velmi typické je dloužení ve kmeni adverbii místních *dólu/ dóle*, *nahóru/nahóře* a koncovek nominativu plurálu číslovek *tří*, *čtyřý*, *dvá*, *vobá*. Prakticky u všech respondentů se objevuje výrazné prodloužení výslovnosti koncového *o* u přídatných výrazů *tó*, *jó*, *nó*. Naši pozornost získal také výraz *jináč*.

Nejkurióznějším případem, kdy se nesprávně užitá kvantita projevila změnou významu a zapříčinila tak chvilkové zmatení recipienta, bylo vyslovování dlouhého *á* ve slově *Jáva*. Zatímco vypravěč měl na mysli firmu na výrobu motocyklů Jawa, posluchači se díky nevhodnému prodloužení samohlásky a shodné fonetické podobě grafémů *v* a *w* vybavil indonéský ostrov Jáva. Správný význam byl vzápětí ihned odhadnut díky kontextu: *a tak sem tam dělal / to potom převzala Ja:va / delimitací / a (.) Ja:va / a tak se tam (.) dělalo to třískový vobrábění na motocygly*.

Obdobný případ, ale způsobený opačným jevem, tedy krácením, nastal například u spojení: *to byly pasy / se dělalo na pasu / jo / každé dělal jeden druh práce*. Někdy však porozumění nepomohl ani kontext, bylo nutné zeptat se respondenta přímo:

F: *ted' já přišel (.) s kverem jo*

X: *s čím?*

F: *s kverem*

X: *to je co?*

F: *no to je puška / to se menovalo kver*

X: *aha:*

4.2.3 Úženi é>í

Výskyt fonému *í* na místě spisovného *é* patří k základním charakteristikám obecné češtiny, popř. středočeského nářečí. Oslovení senioři užívali těchto tvarů zcela běžně. Objevily se ve slovních kmenech *mlíkárna*, *řípa*, *večír*, *řiditelka*, *převlíknout*, *vodvist*, *prohlídnout*, *nejlíp*. Dále v koncovekách přídatných jmen *kynutý knedlíky*, *patnáctýho března*, *nic jinýho* nebo ve tvarech zájmen *tý holce*.

4.2.4 Diftongizace *y/i>ej*

Nejvyšší frekvenci výslovnosti dvojhlásky *ej* jsme v zaznamenaných textech vyzorovali v koncovkách adjektiv *věnovanej, politickej, popisnejch, známejma, zájmen kerej, jakej, takovej, takovejdle* a číslovek *štvrtej, šestej*. Častá je také změna na *ej* v kmenech sloves *slejchat, pejct, narejpat, přichomejtnout, nehejbat, dejchat, bejt* a v běžně užívaných podstatných jménech *sejпка, vejlet, tejden, rejže, vejška*. Slovo *strýc* se v textech objevilo hned v několika nespisovných variantách, *ej* se vyskytuje ve všech jeho obměnách *strejda/strejček/strejka*.

4.2.5 Protetické *v-*

K typickým znakům obecné češtiny, která je pro naše texty příznačná, patří také užívání tzv. protetického *v-* před *o* na začátku slova a ve slovních kmenech po předponě. Přítomnost *v-* nemusí být z nahrávky vždy stoprocentně zřejmá, může dojít k malým nepřesnostem v přepisu, a tím k částečnému ovlivnění výsledků pozorování. Stranou naší pozornosti zůstávají slova, která se ve zkoumaném materiálu vyskytla pouze jednou.

Nejčastěji se sledované *v-* vyskytovalo u předložek *vo, vod* a osobních zájmen 3. osoby, a to ve všech rodech singuláru i plurálu *vona říkal;*, *voni už ho všichni znali*. Ovšem ne vždy tato zájmena plní svou základní substituční funkci. „Zájmena *von, vona, voni* nezřídka v mluveném projevu (či při jeho stylizaci v beletrii) fungují jako jakýsi nadbytečný, redundantní, formální podměť“ (Hoffmannová, 2007:287).

Dále výskyt protetického *v-* převažuje u slov týkajících se běžného života jako *vosum, voběd, vořech, vodpoledne, vokno, voko, vobilí*. Za velmi příznakový považujeme výraz *vobyvatel*. U sloves se proteze ukázala jako značně frekventovaný jev *vodstěhovat, vodepsat, vodejít, vodbýt, vodsunovat, votevřít/vodevřít, voblíkat, voběsit*. Pouze ve své nespisovné podobě s *v-* na začátku se vyskytovala slova *vopravdu* a *vostatní*. Ke kolísání dochází například u *obchod/vobchod, oddíl/voddíl, opravit/vopravit, okolo/vokolo*.

U číslovky *oba* v textech převažuje nespisovná podoba *do vobou nohou, pocházeli (.) jako ze Zdislavic vobá*. Podobně kolísá i číslovka *osm: je osumnáct let mrtvej, v osumatřicátom roce; bylo jich tady asi vosum; měli vosumadvacet hektarů*.

Početnou skupinu, u které jsme se setkali se sledovaným jevem, tvoří zájmenná příslovce. Zatímco jejich spisovná podoba je jednoznačná *odtud, odsud, odkud,*

odtamtud, výslovnost se u konkrétních uživatelů jazyka může značně lišit *vocad'*, *vodkad'*, *vodtamtaď'* (viz také Hoffmannová, 2007:282).

U proprií a toponym se protetické *v-* nevyskytlo ani v jediném případě, vždy byla zachována spisovná výslovnost *Okula Nýrsko, Ostrava, osada Opálka, Olda*. Stejně tak se jednotná podoba bez *v-* vyskytovala i u dalších výrazů a slov od nich odvozených *osud, otec, obec, obecná škola, operace, ovdověť, okupace* ale *vokupovat*.

Výrazně jiná byla v tomto ohledu nahrávka paní J. Na rozdíl od ostatních respondentů užívala paní J. svědomitě jen korektní tvary bez protetického *v-*. Přesto se i v tomto textu objevilo několik výjimek. Jednalo se o adverbium *vobrácně*, dále o výraz *vopravdu* a jednou se vyskytla předložka *vo-*: *vo málo mlačí než já*. Ojedinělý výskyt protetického *v-* působí v tomto jinak pečlivém spisovném projevu zcela nepatřičně. Seniorka se pravděpodobně na okamžik přestala plně soustředit na volbu vhodných jazykových prostředků.

4.3 Výslovnost cizích slov, přejatá slova

Cizí slova, především z německého jazyka, senioři vyslovují svébytným způsobem, jak jsou zvyklí ze svého mládí: *hakenkrajce, hitlerjunge, vermacht, rajch, lágr, šudpolejtajti*. V jednom případě došlo u německého slova k částečnému překladu, a tím ke vzniku hybridního kompozita *grencpolicie*. Příznaková je také nepatřičná výslovnost hlásky *g* ve slovech *motocygl* a *degret*.

5. TVAROSLOVÍ

5.1 Podstatná jména

Výrazným morfologickým znakem mluvených projevů realizovaných obecnou češtinou je koncovka *-ma* v instrumentálu plurálu bez rozdílu rodu, která se rozšířila z tvarů dvojného čísla, tzv. duálu. Senioři běžně říkají *se sousedama, kravama, dětma, za Klatovama*. Stejně tak se koncovka *-ma* vyskytuje u přídavných jmen, zájmen i číslovek *s těma malejma dětma, se všema známejma, s náma, s těma dvouma taškama*. „Není proč se za to stydět; v jiných slovanských jazycích byla koncovka s *-m* zevšeobecněna a spisovná čeština je dost osamocena v tom, že zůstala u staroslovanské různosti koncovek se svými pány, stroji ap.“ (Sgall, Hronek, 1992:38).

Koncovka *-ích* se nepatříčně objevila v genitivu plurálu slova *dítě*: *nebylo víc dětí, bylo nás osum dětí*. Pravděpodobně se zde vyskytla pod vlivem lokálu vzoru stavení. Obdobným případem by mohl být tvar *návsích* ve spojení *v tomle rybníce na návsích*, ale zde jde pravděpodobněji o příznakové užití tvaru lokálu množného čísla.

5.2 Přídavná jména

Drobnou zajímavostí charakteristickou pro mluvčí staré generace je užití přivlastňovacího adjektiva *Švobova* pro pojmenování členky rodiny namísto obvyklého přechýleného jména *Švobová*. K rozlišování lidí také slouží adjektiva utvořená od vlastních jmen místních: *jak ta bolinská / tak tvoje babička*.

Okrajově se objevila u přídavných jmen koncovka *-ej*, mnohdy ještě ve spojení s ukazovacími zájmeny nebo číslovkami: *byl na vysokej (.) v Praze, v tej dílně, spravoval sem brýle <jednej paní>, tam dělal (.) eště (.) ňákej leta*.

Ve větší míře jsme v seniorské mluvě zaznamenali výskyt jmenných tvarů adjektiv. „Jmenné tvary adjektiv dnes buď vůbec neexistují (*krásen, *jasen, *dobr...), nebo pokud existují, užívá se jich z pravidla jen ve větách s lidským subjektem. Od tvarů složených se však vždy odlišují stylisticky: jsou ve větší míře knižní, někdy archaické“ (Grepl, Karlík, Nekula, 2008:402, 401). V transkriptech bylo užito především jmenných adjektiv, která vznikla utvořením od sloves, v konstrukcích slovesného pasiva: *dyť já měl vyjito ze školy, nebyli lidi tak dlouho živý, já byla furt bita, ty měli rozházýno za chvílku*.

5.3 Slovesa

Stejně jako J. Hoffmannová a O. Müllerová (2007:30) i my jsme v našem materiálu vyzorovali jako častý jev výskyt iterativ *chodíval sem, prožívali sme, jezdívali sme, slavívali sme, scházívali sme se, zažíval sem, dělávali sme, bejval*. Mluvčí tak dává najevo, že se jedná o neaktuální děj opakovaně vykonávaný v dávné minulosti. Dalším frekventovaným prostředkem s podobnou funkcí vyjadřování vzdáleného minulého děje je kondicionál minulý *my bysme se bejvali zabili, voni by mě byli bejvali ty Rusáci zastřelili, dyby jí bejvali nechali doma*.

Slovesa I. třídy vzorů nese/peče mají v participiu plurálu mužského rodu pouze tvary bez koncového *-l*: *utek, vymoch, pek, pomoh*. Stejně tak se toto *-l* v mluveném projevu neužívá ani u sloves II. třídy vzoru *tiskne*. V získaném materiálu se vedle *zmrz, ucvak, řek, vytah, sek, poslech* objevují také dubletní tvary s *-nu-*: *vylítnul, kopnul*.

Co se týká sloves v 1. os. plurálu, distribuce spisovné podoby koncovky *-me* byla proti očekávání zastoupena přibližně stejnou měrou jako hovorové *-m*: *jedem, dem, nezůstanem, vemem*, ale i *jedeme, pudeme, můžeme, hrajeme*.

Dále nás zaujal výskyt neobvyklých předpon. Podoba slovesa *vostat* vznikla z tvarů *zostati/zůstat* nahrazením počátečního *z* protetickým *v*. Stejná předpona *vo-* se vyskytla ještě například u verba *vokázat*. Původní *u* (ukázat) se změnilo na *o* a přidala se opět proteze.

5.4 Příslovce

Vzhledem k charakteru vyprávění se v textech velmi hojně vyskytují časová příslovce a zájmenná příslovce času (tenkrát, tehdy). „V hovorovém a substandartním projevu vykazuje zakončení adverbii variabilitu: časté je zakončení sufixoidem (nepravým, prázdným sufixem)“ (Rusínová, Nekula, 2008:341): *dycky/vždycky, neska/dneska, ted'ka/ted'kon/ted'kom*. Obvyklé je na konci příslovce také *-á*: *nikdá, tehdá*. V komparativu adverbii se v sebraných narativech objevovala hovorová koncovka *-jc*: *pozdějč, dolejč*.

6. TEMATIKA A LEXIKUM

6.1 Přehled témat

Zkoumaná povídání seniorů byla zaměřena na velká životní témata i každodenní záležitosti člověka žijícího v minulém století. Základní linie života se v hlavních bodech shoduje u všech lidí daného společenství, proto byla pro posluchače nejzajímavější vypravování konkrétních osobních zážitků jednotlivých respondentů. Nejvíce se vzpomínalo na dětství, na osoby a místa s tím spojená. Senioři vyprávěli o své primární rodině. Popisovali lásku mezi sourozenci, vztahy k rodičům, popřípadě prarodičům. Nevynechali ani své přátele a sousedské poměry. Postupně se přesunuli k vyprávění o svých životních partnerech, vlastních dětech, vnoučatech a pravnoučatech.

Vzpomínky na dětství zahrnují popis domova, průběh školní docházky, dále povinnosti, které museli senioři již od útlého věku doma vykonávat, a stejně tak i způsob zábavy a druhy her. Důležitým obdobím byla volba povolání, učňovská nebo studentská léta. Pak přišly první lásky, v mnoha případech se jednalo o osudová setkání, která byla zpečetěna svatebním slibem. O následujícím založení rodiny a starostech s domácností mluvily především ženy, zatímco muži se zaujetím popisovali podrobnosti ze svého pracovního života, popřípadě vojenské služby.

Hodně jsme se dotazovali na způsoby zábavy, možnosti kulturního vyžití a podobu lidových oslav. Senioři vyprávěli zážitky z tanečních zábav a o svých sportovních zálibách. Jen okrajově se zmínili o způsobu slavení Vánoc nebo Velikonoc.

Respondenti se také vyjadřovali k historickým událostem a politické situaci. Toto téma bylo bližší mužům. Otevřeně popisovali například odsun Němců z pohraničí nebo poslední dny války. Ve vzpomínkách žen většinou tvořily velké dějiny pouze pozadí pro osobní události, které zůstaly v hlavním zájmu vypravěček. Přesto z drobných zmínek cítíme, že i jejich osudy byly historií poznamenány: *tam sme šili normální šaty / jo / jenomže byla válka / a neměli sme látky na to / tak (.) sme (.) ty (.) ty co měli teda hospodárství doma / tak měnili máslo za látku / jo / kdežto (.) my sme neměli žádný hospodárství nic / takže sem (.) <mamince (.) vybrakovala veškerou skříň / a přešla.*

6.2 Slovní zásoba

S okruhem témat vypravování je úzce spojena oblast slovní zásoby. Ke každému tématu se vztahuje příslušný repertoár lexikálních jednotek. Podoba slovní zásoby se s časem neustále proměňuje, zastaralá slova upadají v zapomnění a nová vznikají, popřípadě přechází v užívání z jiných jazyků. „Některé skutečnosti, jevy, instituce, které vypravěči pojmenovávají, už dávno zanikly; jindy nezanikla skutečnost, ale vyšlo z úzu příslušné pojmenování; jindy opět došlo k proměně významu, k posunu v tom, co příslušné pojmenování označuje“ (Hoffmannová, Müllerová, 2007:51). Proto se prostřednictvím slov můžeme přiblížit dobám, kdy naši respondenti byli mladí a svět byl poměrně odlišný od dnešního.

Je zřejmé, že vzorek 21 vypravování starých lidí je množství velmi omezené, a tak zde nelze obsáhnout kompletně celou škálu lexémů příznačných pro mluvu seniorů. Uvádíme pouze ta slova, která byla v našich sebraných narativech zaznamenána a která dnes pociťujeme jako archaická nebo ustupující z běžného užívání. Výrazy, jejichž sémantika nemusí být pro dnešní uživatele jazyka dostatečně explicitní, se pokusíme krátce objasnit.

6.2.1 Výrazy související se školní docházkou

Snad nikdo ze seniorů neopomenul alespoň krátce zmínit své školní zkušenosti. Vzpomínali, kam a kudy chodili do školy, na své dávné spolužáky i učitele, respektive *kantory*. Někteří později ve školství dokonce pracovali, proto ve svých vyprávěních nahlíželi na školní záležitosti z odlišné perspektivy.

Všeobecně je známo, že *obecná/obecní škola* označovala prvních pět tříd základní školy, tj. dnešní první stupeň, potom následovala čtyřletá *měšťanka*. Výrazy *jednotřídka*, *dvoutřídka* vyjadřují, kolik tříd škola měla.

Rodinná škola/rodinka připravovala dívky, které se chtěly vdát, pro život v domácnosti: *tak tam se učí* (.) *ehm* (.) *třeba* (.) *kroje / učí se tam šití / vaření / a* (.) *dějepis / no a normální matematika / a* (.) *čeština / jo / no / já nevím / co eště sme tam měli / nauko- / nauku o látkách / rýsování / protože museli sme dělat stříhy / no* (.) *a* (.) *to byly to bylo dva roky se* (.) *dva roky bylo* (.) *jako na prádlo /* (.) *a* (.) *ten třetí rok byl / ste dostala výuční list jako* (.) *jako švadlena*. Výrazy *učitelák* a *pedák* pro označení pedagogické fakulty běžně užívají studenti i dnes.

6.2.2 *Hospodářství, práce na poli*

Mezi respondenty nebyli výjimkou lidé, kteří se narodili a následně strávili celý svůj život na vesnici. Jejich rodiče vlastnili hospodářství a bylo nutné doma i na poli se vším pomáhat: *dyž byly prázdniny / tak sem všechno jenom po polích / tak sem celý dva měsíce pracoval na poli*. Do budoucna se počítalo s tím, že některý z potomků převezme starost o statek do svých rukou.

Práce byla fyzicky náročná, mechanizace prakticky žádná: *VOtroci to je málo (..) a žádnéj nepolitoval (..) žádnéj mě nemoh politovat a řek PŮL dne budeš doma to NEšlo / jak sem mohla bejt doma dyž von by na poli byl sám / a nezjednalo se*. Pro zvířata bylo třeba obstarat krmení – *řezanku*. Ráno se tedy chodilo se *srpem* či *kosou* (nástroje i dnes běžně užívané) sekat trávu čili na *seč*. Povinnosti se každý den pravidelně opakovaly. Nepracovat třeba jediný den neexistovalo, hospodářství bylo nutné obstarat: *bylo tady dvanáct krav nebo jedenáct někdy deset / jak to bylo / a (..) ráno vstal a šlo se žejo / já sem šla k tomu dobytku / hnuj / dobytek / podojit a mlíko*.

Nejdůležitějším obdobím roku byly žně. Od množství úrody se odvíjel výdělek a hojnost potravy v následujícím roce: *a dyby sme ten rok neudělali / tak sme do druhého museli z toho pejct / to by nebylo (..) pro dobytek / nebylo by pro lidi / nebyly by koruny*. *Povřísla/povřesilka* se umotala z posečené pšenice nebo žita a vázala se do *snopů/snopků*, ty se následně sestavovaly do *panáků*, aby obilí mohlo dostatečně vyschnout. Nedílnou součástí stodoly byl *mlat*, kde se obilí *mlátilo*, čímž se zrna oddělila od plev. Vymláčené obilí pak bylo uchováváno v *sejpc*.

Mezi další nástroje běžné potřeby patřila *ryčka*. K přepravě močky, popřípadě vody sloužila *lejta*. K vláčení pole se stejně jako dnes používaly *brány*, avšak dříve se zapřahaly za koně nebo krávy. Koně tahali také otevřený vůz – *bryčku*.

6.2.3 *Názvy profesí*

Všichni oslovení senioři nepocházeli ze zemědělského prostředí a nevěnovali se v životě pouze hospodářství. 43% z nich *bylo v učení*, získali dovednosti v různých oborech: *původně sem krejčí / jo (..) ale jinak mám několik řemesel ((smích)) / s papírem / jo / na dolech / můžu bejt / ve stavebnictví můžu bejt*. Například pan V. se vyučil *obchodním příručím*. Nejčastější profesí mezi našimi respondentkami byla švadlena, ale našla se i paní, která měla k tomuto řemeslu své výhrady a stala se raději kadeřnicí: *když*

(.) *bych byla švadlenou / tak ty příbuzný by ty hadry za mnou posílali / ale ty hlavy za mnou poslat nemůžou.*

V průběhu života se respondenti setkali s celou řadou dalších zaměstnání a řemesel, z nichž některé dnes již ani neexistují. Vraťme se ještě k zemědělství. Movitý hospodář s velkou plochou orné půdy byl *sedlák*. Na statku i na poli mu pomáhali *čeledínové*. Každoroční úroda obilí byla odvezena do *mlejna*, kde ho *mlynář* rozšrotoval na mouku.

Především ve městech bylo možné setkat se s váženými lidmi zaměstnanými ve státních úřadech. S institucí veřejné bezpečnosti a vojenskou službou souvisí následující názvy povolání a hodností. Jako obdoba dnešního významu policista se objevuje *četník*, *bezpečák* (příslušník VB), *esembák*. Příslušníkem pohraniční stráže byl *pohraničník*, člen legie *legionář*. Vojenští důstojníci se nazývali *oficiři* a *četaři* byli poddůstojníci, kteří veleli četě. Správu poštovní úřadovny měl pod kontrolou *pošmistr*.

Při výrobě obuvi patřilo nezastupitelné místo *cvikaři*, který natahuje kůži na formu a hřebíčkem ji přitlouká. Všeobecně oblíbenou osobou byla jistě *šenkýřka*, tj. hostinská.

6.2.4 Slangové výrazy a profesionalismy

Každé povolání a řemeslo je charakterizováno nástroji a materiálem, se kterými ten či onen řemeslník pracuje, typickým prostředím atd. Dostáváme se k svébytné oblasti slovní zásoby, v níž výrazy dostávají úplně jiný sémantický význam, než mají v běžném úzu. Jedná se o nespisovné lexikální prostředky označované jako slangismy. J. Hubáček (1988:8) definuje slang jako „svébytnou součást národního jazyka, jež má podobu nespisovné vrstvy speciálních pojmenování realizované v běžném (nejčastěji polooficiálním a neoficiálním) jazykovém styku lidí vázaných stejným pracovním prostředím nebo stejnou sférou zájmů.“

Obsáhlejší skupinu slangismů obsaženou v získaných narativech tvoří názvy míst, kde je řemeslo prováděno. *Šefcárna* expresivně označuje obuvnickou dílnu, obdobně *švadlárna*. Samotné krejčovské řemeslo se familiárně označuje jako *krejčovina* a *černý řemeslo* je shrnující název pro kovářství.

Pracovní život respondentů žijících na Vlašimsku podstatně ovlivnila místní továrna, která původně sídlila v Praze, ale v roce 1936 byla výroba ze strategických důvodů přenesena do Vlašimi. Zbrojařský závod nabídl místním obyvatelům velký

počet pracovních míst. Mezi zaměstnance patřili také někteří z našich respondentů nebo alespoň někdo z jejich rodinných příslušníků. Dílna, kde se patrony *naprachovaly* (plnily) střelným prachem, se označuje jako *ládovna*. Tento úkon prováděl *prachař*: *plnili sme patrony / takle sme jí dělali ((ukazuje rukama)) aby byly všecky (.) hubičkama nahoru / prdelky dolu / rozdělit / po stovce nebo kolik jich tam bylo / takle / a (.) pak to prachař naprachoval*.

Jinou známou a prestižní firmou byla v minulém století továrna Tomáše Bati, v níž pracoval jeden ze seniorů a podrobně ve svém vzpomínkovém vyprávění popisuje, jak výroba obuvi tenkrát probíhala. Ve *spodkové dílně* se vyráběly podpatky a podrážky, tato práce s sebou přinášela i jistá rizika, dělník si musel počínat opatrně a s jistou šikovností: *pak byly lisy / kde se lisovaly podrážky / do toho tvaru (..) to ste takle ((ukazuje rukama)) musela dělat / jo / tam se přicházelo vo prsty / to jako (.) ten pracovník měl (.) nohu na páce / nohou to spouštěl / a dyž dal nohu pryč / okamžitě ho to stáhlo*. Prvním krokem při výrobě obuvi bylo nasazení *stélky* (*to je to / co vidíte v botě*) na dřevěnou formu, tzv. *kopyto*, přidala se *svršková kůže*, kterou *cvikacími kleštičkami* připevňoval *cvikař* (viz kapitola 6.2.4).

Další výrazy se týkají řemeslnických prací, konkrétně zednictví: *šaluňk/šalunk* označuje bednění, které se používá při betonování, *zašperovat* znamená zajistit a *kiosek na plyn a elektřinu* je hovorové pojmenování pro elektroměrový pilíř. Pojem *laťovák* už souvisí s jiným řemeslem a podle PSJČ (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>) označuje „dlouhý hřeb s plochou hlavou na přibíjení latí“.

6.2.5 Výrazy související s bydlením, názvy nábytku a domácího vybavení

Pastouška byl prostý přízemní domek o jedné místnosti, který původně sloužil jako příbytek obecním pastýřům. Později se pastoušky staly útočištěm pro vesnické chudé a žebráky, podobně *chudobinec*. Sociálně nejslabší lidé využívali k bydlení *nouzák* (nouzové bydlení), který byl postaven z velmi nekvalitních materiálů, tyto byty mnohdy vznikly přestavením starých hospodářských budov.

Střechy domů byly pokrývány slaměnými *došky*. *Vochoz* je podle PSJČ (<http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>) „prostor mající povahu chodby, kterým lze obcházeti jiné prostorové útvary“. Jako lidové označení bytu užívají respondenti výraz *kvartýr*. Předstíň, vstupní místnost do domu, senioři označují jako *síňku* popřípadě

verandu. Pro pojmenování hlavní obytné místnosti se v našich narativech objevuje výraz *seknice*.

K prostému vybavení domácnosti patřila *almara*, tedy skříň, která sloužila k ukládání prádla. Důležitou součástí ženského oděvu bylo *kombiné*. Nosilo se pod šaty, mohlo být zdobené výšivkou nebo krajkami.

Spaní nebylo z našeho pohledu zdaleka tak pohodlné jako dnes. Často se spávalo na peci. Pod sebou měli lidé obyčejný *štrozok*, což je zastaralý výraz pro slamník, dnešní matraci: *štrozok byl (.) udělanej z pytlů (.) vod cukru / a vycpanej slámou*.

6.2.6 Označení osob, skupin

V narativech se dále objevila některá příznaková označení osob, která se dnes již neužívají, a jejich pravý význam si jen těžko domýšlíme. Mnohdy mohou mít expresivní význam. *Lufťáci* byli lidé z měst přijíždějící strávit letní dovolenou na venkov: *zase byla taky tak dlouhá / dlouhá chalupa / ale ta byla zařízená pro letní hosty / tam jezdili lufťáci / se tomu říkalo ((smích)) / a (..) əə ty pokojíky byly v zimě / žejo / prázdný*. Dále výraz *dvoráci*, který respondentka sama vysvětluje: *měla sem za kamarády ty dvoráky / to byly děti zaměstnanců toho dvora / co byl / co patřil k tomu zámku*.

Dřívější uspořádání občanů ve státu odráží pojmy *poddaný* a *svobodník* (*vesnice svobodníků*). *Poddaní* byli povinni pracovat: *akorát (.) ə podaný (.) tady byli Píhovi / a (.) ty museli chodit na Skalkov (.) jeden den (.) v měsíci (.) řezat jako řezanku; zatímco svobodník vlastnil své pozemky a nebyl ničím vázán: protože (..) tady byli svobodníci tím že ə (.) byli v těch válkách / a tím vod toho panství dostali (.) pozemky / část jo / no (.) tak todleto proto byli svobodníci*.

Příznačné pro starší generaci je užívání výrazu *chasa* jako souhrnné pojmenování dětí a mládeže: *ale jako chasa / dyž sem už potom byla ze školy venku / už sem se učila / tak sme dycky navečeru scházeli*.

6.2.7 Lidové zábavy

Oblíbeným způsobem zábavy především pro ženy byl tanec a zpěv. Chodívало se *k muzikám*: *hrála muzika / my sme seděli v hospodě na lavicích takle (.) to bylo*. Výstižným označením lidové tančírny byl výraz *dupárna*. Jedním z populárních skupinových tanců byla tzv. *beseda*: *tancovali sme / jak se tomu (.) bes- besedu / to teď*

už nevíte ani co to je / no: / takže to (.) to je prostě asi po skupinách / a tancuje se / a na (.) na motivy prostě český. Nevadilo ani, že během války byly taneční zábavy neboli tancovačky zakázané. Lidé se scházeli i nadále a tančili potají v soukromí: taky sme (.) měli tam gramofon / a tam sme něk dvě nebo tři desky <všehovšudy> / a teď přišli kluci: z vesnice / a tam sme TANcovali / <jako BLÁzni / to byly moje taneční>. Staří lidé často srovnávají způsob zábavy dnes a v dobách jejich mládí. Shodují se na tom, že dříve byla mládež ukázněnější: bylo to takový veselý / ovšem bylo to tak nějak (.) v mezích (.) slušnosti / ne jako neska / že dou z těch zábav / a (.) všechno ničí / a (.) huntujou / co mohou / a (.) tenkrát sme prostě tak nějak byli taková dobrá parta společnost / že sme nic neničili.

Hlavně lidé ve městech rádi navštěvovali *biograf, ochotnické divadlo* apod. Snad všichni senioři pocházející z městského prostředí, se kterými jsme spolupracovali, až do vysokého věku vášnivě sportovali, *chodili do Sokola: no pak sem / závodila sem na lyžích / teda běžky (.) na běžkách (.) to bylo fajn / to sem se vyblbla*; a v rámci možností se aktivnímu pohybu věnují i v současnosti: *teď už prostě nechodíme / protože už sme všichni s hůlkama / takže (.) už nám to tak moc nejde / tak (.) chodíme jenom každý čtvrtek (.) odpoledne někam kousek / naplánujeme.*

6.2.8 Nemoci

Lékařská věda učinila v posledních desetiletích velké pokroky. Jedna z účastnic nahrávání se na rozvoji lékařství sama podílela: *já sem byla zaměstnaná (.) v ústavu pro péči o matku a dítě / na výzkumu / my sme dělali (.) měli sme grant... dalo by se říct (.) jak se voplodní vajíčko spermií / například Dítě ze skumavky.*

Některé dřívější představy a názory o nemocech jsou dnes již dávno překonány a vzbuzují v nás spíš úsměv: *ty umřeli (.) do roka víš / to umřelo malý dítě / říkalo se tomu psotník / říkalo se že se nemá (.) na to dítě smát / jo: / aby se neusmálo / jo dyž je malinký.*

Dříve mohlo i obyčejné *nastuzení* být příčinou úmrtí. *Stonalo/marodilo* a léčilo se především doma, pomocí nejrůznějšími lidových metod, aniž bylo zaručeno uzdravení: *balili mě deset dní do ledu (.) léky nebyly jako dnes / nějaký injekce / anebo (.) antibiotika / to neexistovalo (.) tak (.) krmili mě jenom vodvarem z rejže / a (.) balili mě deset dní do ledu (.) a říkali / že dyž to devět dní vydržim / tak že už (.) to bude dobrý.*

Pokud nebyla známá přesná lékařská diagnóza, pojmenovávali lidé choroby po svém, například pomocí popisu příznaků: *vono taky něco toho ženskeho z ní šlo / víš a vona přitom chodila ani k doktorovi nešla / to víš (.) jak to co zkusila / to není sranda / dyž ti něco viselo dolu.*

6.2.9 Pokrmy, vaření

Péče o domácnost a vaření náležela tradičně ženám. Skladba pokrmů byla jednoduchá, ne příliš pestrá. Nevařila se žádná složitá jídla a připravovala se výhradně z domácích surovin, maso bylo pouze sváteční záležitostí.

Často se vařily *cezené nudle*, které se stejně jako bramborové *škubánky* podávaly sypané mákem a maštěné máslem. *Nastavovaná kaše* se dělala z brambor a přidávaly se drobné krupky. Jednoduchým a rychle připraveným pokrmem byla také vaječná *amuleta*. Na Vánoce si lidé přilepšili sladkým cukrovím, například se pekly *hnětýnky/hnětynky*. *Calty* (caletky) je slaný druh pečiva s mákem. Z výpovědi respondentky vyplývá, že nechutnaly příliš dobře: *dřív byly housky / je (.) to bylo svatost / neska sou to calty / nemůžu si pomoci*. Jako náhražka kávy sloužil namletý kořen čekanky neboli *cikorka*.

6.3 Frazémy a víceslovná pojmenování

Nedílnou součástí jazyka a rovněž vypravování našich seniorů jsou ustálená slovní spojení, která svou příznakovostí dodávají příběhům barvitost. Konkrétně mluvíme o víceslovných pojmenováních a frazémech. Víceslovná pojmenování jsou podle Příruční mluvnice češtiny (Hladká, 2008:71) dvouslovné či vícečlenné lexikální jednotky, které pojmenovávají nově vzniklou skutečnost, ve většině případů se jedná o termíny. Zpravidla jsou tato pojmenování jasně motivovaná, jejich význam lehce odvodíme, výjimečně mohou být i metaforického rázu.

Metaforický charakter můžeme naopak zpravidla očekávat u další skupiny slovních spojení, u frazémů. „Frazém je ustálená kombinace alespoň dvou slovních forem, která má celistvý význam (zpravidla nerozložitelný na významy jednotlivých složek) a jejímž charakteristickým rysem je, že minimálně jeden z jejích komponentů je v dané funkci omezen pouze na tuto kombinaci (popřípadě na několik málo dalších)“ (Hladká, 2008: 71). Tvary slov i jejich pořadí ve frazému se nemění.

Mnohé frazémy z úzu pomalu ustupují. M. Čechová (2008:178) uvádí dvě nejčastější příčiny obměňování, zastarávání a zániku frazémů. Za prvé se jedná o přímou souvislost ustálených spojení s dobovými reáliemi, z čehož vyplývá, že zanikne-li nějaká skutečnost, z užívání vymizí i frazém, který se k ní vztahoval. Druhým důvodem je přítomnost knižního až archaického rázu některého z komponentů frazému.

Zde uvádíme výčet ustálených spojení, která se objevila v transkriptech: *člověk vydrží víc než zvíře, záviděl jeden druhému nos mezi vočima, přišla s prosíkem, huránskej smích, měl čtyřycet řemesel a pátou bídu, namluvit si někoho u muziky, naučím se německy, že vlezu pod necky, začít z gruntu, vo mrtvom jen dobře, byl to nezmar, uhodit na špatnou strunu, byl takovej vod huby, dělat lotroviny*. Dále také frazémy, jejichž základem je přirovnání: *rána jak do kanonu, sekal jako kat, byl jako zpěněnej kůň*. Při vzpomínání na život za války užívali senioři přirozeně slovní spojení související s tehdejšími událostmi, které ovlivňovala daná politická situace: *ročník byl danej k dispozici, ročník věnovanej do říše*.

7. SYNTAX

Stejně jako u předcházejících stránek projevu je i ve skladbě obtížné odlišit, které znaky jsou vlastní pouze vyjadřování starých lidí a rysy mluvené syntaxe specifické pro všechny mluvené projevy. Budeme se snažit nastínit a popsat nejnápadnější jevy, které se v zaznamenaných textech vyskytovaly ve větší míře.

Obecně můžeme konstatovat, že získaná vypravování se vyznačují jednoduchou skladbou, senioři se nepouštějí do žádných složitých syntaktických struktur. „Základním principem je linearita, postupné řazení jednotlivých výpovědí podle časového postupu vyprávění a podle časové posloupnosti dějů, o kterých se vypravuje“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:31).

7.1 Spojovací výrazy

Vztahy mezi větami jsou vyjádřeny nepřesně nebo vůbec. „Syntaktické jednotky jsou k sobě přiřazovány volně, nespojitě“ (Hoffmannová, 1997:78). Věty jsou spojeny buď asyndeticky: *tam bylo nejlíp / ráno (.) zahoukala siréna (..) my sme se probudili / šli sme se umejt / šli sme do jídelny / najedli sme se / zahoukala siréna / to bylo třičtvrtě* nebo naopak je užívání spojek až nadbytečné. Nejčastější je bezesporu spojka *a*: *a ve čtvrtek (.) ve čtvrtek ho teda pustili domu / a dali mu spousta léků (.) na ten vysokej tlak / no: a (.) v neděli sme eště byli (..) v lese s dětma (.) / a klukovi (.) klukovi bylo pět / a (.) holce dvanáct / a (.) no: (.) přišli sme domu eště vykoupal (..) Vláďu no: / a v noci (.) v noci začal chrápat*. „Spojka *a* nemá zde úlohu v pravém smyslu spojovací, ale spíše navazovací“ (Müllerová, 1966:121). Mezi další často užívané polysémantické spojovací prostředky patří *co, že, jako*.

K vyjádření posloupnosti, následnosti dějů se hojně uplatňují spojovací výrazy *dyž/když, a pak/pak, a tak/tak, potom, takže*. Méně často se vyskytují příčinné spojky *páč/poněvač, protože* a odporovací *ale*. Vzhledem k tomu, že se jednalo o soukromé mluvené projevy realizované převážně obecnou češtinou, pociťovali jsme jako příznakové užití spisovných konjunkcí typu *tudíž, přestože, ačkoliv*, které působí v textu příliš knižně.

Ani samotné hranice mezi větami nejsou vždy zcela zřetelné. Někdy dochází k překrývání, tj. „částečné ztotožnění dvou za sebou následujících realizovaných struktur“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:32): *takže se dělala třeba amuleta se dělala jedno vajíčko a půlka vody; jinak chodíme každé pondělí hrát odpoledne do klubovny*

Svazu důchodců (.) v ulici Jana Roháče z Dubé taky karty chodíme hrát; tak šel na primariát byl vypsaný do Sokolova. Nemůžeme jednoznačně rozhodnout, zda zvýrazněné části struktur náleží k předcházející nebo následující větné konstrukci, což může v některých případech podstatně ztížit porozumění textu.

7.2 Neurčitost projevu

Kromě nevyjádřených větných vztahů se na neurčitosti projevu podílí také četnost významově vyprázdněných výrazů *ňákej/nějakej, ňák/nějak*. „Projevuje se i nadbytečným užíváním ukazovacích zájmen, která v tomto případě nefungují jako výrazové prostředky určitosti, názornosti, deiktického poukazování, nýbrž jako opěrná, retardační, výplňková slova v textu, jako další výrazy formulačních potíží mluvčího“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:29). Senioři se s jejich pomocí například snaží zvládnout své problémy s pamětí, s vybavováním slov: *eště ten rok sme dávali na (.) tu (.) na todle to (..) na ten (.) co je ten (..) pod tím (.) tam byla sejpka*.

Nejfrekventovanějším neurčitým slovem je *takový* v různých nespisovných podobách *takovejdle/takovej*, často ve spojení se zájmenem *ten*: *pamatuju takový červený sametový šatičky / jak byl takovej ten hladkej samet / takovej víte?; takový to bylo veselý (.) a učila nás taková (.) pani učitelka / Takovejdle / takle taková ((ukazuje malíček)) (..) no (.) HUbeňoučká (..) no; ale takový to bylo ňáký já nevím*. Nadbytečnost užití je z uvedených příkladů naprosto zjevná.

Podobně nefunkční jsou vycpávkové výrazy, které jsou navíc charakteristické pro individuální vyjadřovací úzus konkrétního mluvčího: *jaksi, vopravdu, prostě, teda, takže, jako*.

7.3 Nepravidelnosti větné stavby

Mluvené projevy nejsou po syntaktické stránce tak propracované jako psané. Nepravidelnosti či zvláštnosti větné stavby jsou očekávaným jevem, neposuzují se za chybné s takovou přísností. Často se stává, že mluvčí započatou větu nedokončí a pokračuje novou syntaktickou konstrukcí: *a to tíhlo (..) to si měla (.) ted'ka sme šli s Pepíkem Tončínovim; a vono se to sráželo a tím sme (.) tím sme / tak nám u Mačchů vařili brambory; protože (.) my sme / tam nebyla elektrika*.

„Některé formulace vyznívají do neurčita, „do ztracena“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:29), to se děje především prostřednictvím

ukazovacích zájmen a dalších neurčitých výrazů (viz kapitola 7.2): *jako malá dílnička nebo tak ňák; takoví kluci: / který nebyli třeba tak ukáznění / nebo tak nějak; ale skutečně tedy ju:dr (.) žádný tyhlety.*

Rychlý spád mluvené řeči má za následek zkratkovité vyjadřování, jak uvádějí autorky v publikaci *Mluvená čeština v autentických textech* (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:28) a jak dokládá i velké množství zkratkovitých konstrukcí obsažených ve zkoumaných narativech: *já sem šla k tomu dobytku / hnuj / dobytek / podojit a mlíko vodvíst; v pondělí umřela ve středu pohřeb; (...) museli sme dvůr zametat / uklízet v sobotu / drbat podlahu (...) no a (...) sušili sme seno.*

Ani eliptické výpustky nejsou žádnou výjimkou. „Porozumění je umožněno jednak společenskými znalostmi partnerů, jednak vysokou redundancí mluveného textu“ (Hoffmannová, 1997:78). Ve větné konstrukci *prostě mi naši: koupili hned vod jak sem mohla jezdit na kole / takže (.) to bylo moje / že sem jezdila hodně na kole* je vynechán předmět (kolo), vypuštění je pravděpodobně způsobeno přidáním druhé věty vedlejší příslovečné časové. Stejně tak je předmět eliminován i ve větě *vychovali sme a dyž začal (.) kluk první chodit do školy / tak sme svítily LAMPou*. Zatímco ve formulaci *a my sme vod tý doby začli spolu chodit / psali / on studoval v Hradci* chybí pro vyjádření děje (konkrétně v préteritu) pouze přítomný tvar pomocného slovesa být, v následujících dvou příkladech mluvčí pominuli užít sloveso úplně: *no tak to se to nás / koně stáli na dvoře (.) s bryčkou / a to / a to nás bylo; von prej na něj spad vánoční stromek / jak (.) naj- (.) jako ňákej zázrak prostě vánoční stromek a (.) kluk umřel*. Někdy mluvčí dokonce nerealizuje celou větu: *žně sme dělali povřesílka*. K úplnosti schází ve výpovědi vedlejší věta příslovečná časová (když byly žně).

7.4 Slovosled, aktuální členění věty

Tvoření mluveného projevu je postupný proces. Mluvčí si své myšlenky nedokáže vybavit naráz, naopak neustále ho napadají další a další informace, které je nutné ještě doplnit. Postupné připojování údajů se odráží v příznakovém slovosledu, projevuje se ve vysoké frekvenci slovních inverzí: *tam sme renovovali jeho kvartýr celej (.) to byla vilka; tam nebyla elektrika / tak sme (.) lampou svítily; byla sem u Nyjagárskejch vodopádů tady na tý straně východní; musíš tou cestou jít svojí*.

Dodatečné nastavování textu může zapříčinit změnu typického postavení jádra a východiska ve větě: *Peliškův st- most se to menovalo; a těsnopis sme měli taky předmět;*

v PRAvoníně sme se namluvili u muziky; autama je vodváželi. Přidáváním slov dochází k posouvání ohniska na přednější pozice ve výpovědi. Není to však jediný důvod, proč se v mluveném projevu může jádro vyskytovat na prvním místě ve větě. „Pro aktuální členění věty je v běžném hovoru typické, že jádro (ohnisko, réma) věty čili tzv. nová informace nebývá pravidelně na konci věty, jako je to ve vyjadřování psaném, protože může být vyznačena důrazem, a může tedy předcházet před základem (východiskem, tématem) věty, tzv. informací danou“ (Sgall, Hronek, 1992:64).

7.5 Opakování

Opakování jednotlivých slov nebo i rozsáhlejších částí textu bylo v transkriptech početně zastoupeným jevem. Můžeme rozlišit opakování nezáměrné, „způsobené často postupností formulačních procesů, určitým váháním, zastavování v řeči“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:27) a záměrné, kdy mluvčí získá pocit, že určitou věc je třeba zdůraznit, podrobněji popsat: *to eště bylo jenom sme se Dívali / jenom sme se vopravdu dívali / představte si (...) vopravdu sme se jenom dívali; a my sme ani jedna / ani jedna z celýho ročníku nechtěla; no a náš (.) jako děda / ten byl takovej hospodář / ten byl vodjakživa hospodář*. Vyjadřování seniorů může díky častému opakování v některých úsecích působit poněkud stereotypně.

Pro mluvu seniorů je ale charakteristické především nezáměrné opakování, protože proces formulování výpovědi je u starých lidí zpomalen. Opakováním se snaží získat čas k promyšlení dalšího obsahu vyprávění, aniž by museli přerušit svou řeč. Opakovaná část může být řečena i několikrát beze změny „mluvčí pronese totéž slovo (tatáž slova) nebo výpověď i se stejnou intonací, stejným tempem a stejným rytmem“ (Hoffmannová, Müllerová, 2007:256): *ty seděli v lese na pařeze a poslouchali (.) poslouchali mu- muziku; tenkrát / za (..) těch těžkejch (.) těch těžkejch chudejch letech;* nebo je částečně přeformulována, změní se slovosled, některé nepodstatné výrazy se nahradí jinými: *von na tom vyžrál / von na tom vyžrál / von si kluka nevzal a nevzal si ho / ať si ho máma nechá / a kluk umřel / tak má pokoj / nemá (.) nemá žádný (.) žádný závazky nemá (.) no; a dostal sem (.) protože sme postavili v rodině tři nový baráky / dostal sem TAKovou praxi / že sem moh potom (.) chodit (..) a moh sem chodit eště lidem opravovat ty komíny anebo (.) nebo něco (.) v kuchyni*. Opakovaný úsek nemusí vždy následovat bezprostředně po prvním užití: *děda přišel a říkal / máš to v klíně / a to*

dělali schválně / babička vo tom všeko věděla / máš to v klíně strčený / to bylo vidět taky von tam dal buřty.

Sledovali jsme případy, ve kterých produktor opakuje svou vlastní řeč, vedle toho dochází i k tzv. dialogickému opakování, tedy mluvčí opakuje po svém komunikačním partnerovi (*a*) nebo naopak tazatel znovu říká, co před ním vyslovil starší mluvčí (*b*) (podrobněji Hoffmannová, Müllerová, 2007:259-269). Demonstrují si tak vzájemně svou pozornost, reflektují obsah rozhovoru, upozorňují na případné nepochopení:

a) X: co se učí na takový škole?

B: co se učí na takový škole / tak tam se učí (.) ehm (.) třeba (.) kroje / učí se tam šití / vaření / a (.) dějepis

b) X: a / jakou školu teda?

H: no základní školu sem vyšla žejo

X: jo základní

7.6 Mnohomluvnost

S nadměrným opakováním úzce souvisí nápadný jev, který se projevuje právě u lidí vyššího věku, jedná se o mnohomluvnost. „Jde o sled verbalizací, které se postupně vzdalují od počátečního tématu, ztrácejí interakční podstatu a stávají se monologem, jenž obsahuje segmenty s počátečním tématem volně související, ale informačně zcela irelevantní. Nejde o odkaz reality, ale o izolované popisy určitých událostí.“ (Zeman, 2007:352). Mluvčí nedává prostor svému komunikačnímu partnerovi, stává se v rozhovoru naprosto dominantním. Svou verbální převahou a množstvím nedůležitých informací, které asociativně připojuje k základní linii výpovědi, často druhého komunikanta zastráší, ba dokonce odradí od jakékoliv další interakce.

Ovšem nemusí se vždy jednat přímo o člověka trpícího mnohomluvností. Jak říká J. Zeman (2007:345) někteří jedinci jsou mnohomluvní od své přirozenosti a tato jejich vlastnost se projevuje v každém věku. Je velmi obtížné stanovit hranici a určit, odkdy už člověk trpí mnohomluvností. I mnohomluvný (velmi hovorný) jedinec totiž užívá ve své řeči velké množství informací, které připojuje k základní ose výpovědi.

Můžeme vysledovat „postupné vsouvání, zasouvání i několikanásobné (do rámcové konstrukce se zapustí vsuvka, do ní se vsune další... až se postupně ukončí, uzavře i původní konstrukce“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:28): *ale jako chasa / dyž sem už potom byla ze školy venku / už sem se učila / tak sme dycky navečeru scházeli (.) tam v Bezděkově / to je vesnice dokola / a (.) ten prostředek / ta náves / to je jako zatravněný / a jen tak mezi těma (.) k těm chalupám vedou ty cesty / no tenkrát to bylo (.) blátivý (.) ted'ka dyž tam náhodou se dostanu / vona je tam na baráku neteř / tak to maj všecko vydlážděný / prostě je to tam pěkný / tak sme se scházeli tam.*

7.7 Opravy

Specifikem produkce mluveného textu je fakt, že příjemce vnímá text bezprostředně při jeho tvoření. Produktor proto nemá možnost se ke komunikátu vrátit a upravit ho, aniž by o tom recipient věděl. „Proces opravování, korekce, reformulace je nepochybně potenciální součástí mechanismu produkce textu“ (Müllerová, 1994:93). Pro adresáta tak vzniká možnost kdykoliv zasáhnout do repliky reproduktora, podílet se na samotné tvorbě textu tím, že mluvčího sám opraví nebo ho alespoň gestem, popřípadě verbálně, vyzve, aby některý z údajů změnil, popř. parafrázoval. Z toho vyplývá, že opravy apod. mohou být vlastní a nevlastní, jak uvádí O. Müllerová (1994:93).

Vzhledem k tomu, že jsme se snažili, aby komunikační role tazatele byla při našich rozhovorech minimální, budeme se věnovat pouze opravám, které provedl mluvčí sám. „Společnou příčinou všech druhů vlastních oprav v mluvených textech je skutečnost, že mluvčí nemá v určitém okamžiku pevnou představu o tom, jak bude text pokračovat, zjišťuje, že způsob, jakým začal formulaci, nevyhovuje (z hlediska syntaktického nebo významového nebo obojího, někdy také i z důvodů společenských) a musí původní formulaci opravit, pozměnit, modifikovat“ (Müllerová, 1994:94).

Na základě publikace *Mluvený text a jeho výstavba* (Müllerová, 1994) rozdělíme opravy jednoduše na gramatické (mezi ně počítáme také opravování výslovnosti), opravy významu slova a parafráze.

7.7.1 Gramatické opravy

Pokud mluvčí užije například nesprávného tvaru koncovky, splete-li si jmenný rod, číslo, pád atd., jedná se o opravy gramatického charakteru: *na tu ledvinová*

ledvinovou pánvičku; na vojně se Svobodovou se S- Svobo- Svoboda žejo / Svobodovcem; tak se zabíjeli kohouty / kohouti se zabíjely; přišlo (.) přišla svoboda. Potíže působila seniorům především výslovnost slov cizího původu, která nejsou součástí každodenní slovní zásoby: *měli ten (.) rám ko- əə (..) re- rengeno- rentgen rentgen na (.) zavazadla; ani ainsham- ainshamra / a ani (.) žádnou takovou chorobu.* Někdy mluvčí větu špatně formuluje, např. užití chybné předložky: *ty lipky (.) s křížkem tam (.) nad po- nad hřbitovem; zachránil nás taky po válce (.) nebo ve válce ten starosta; do ten na ten poloostrov Pelje:šac;* nebo se splete v podmětu: *tak sem tatínek byl v nemocnici.* Takovéto případy souvisí se syntaktickou strukturou věty.

7.7.2 Opravy významu slova

„Příčinou oprav významu užitých slov je to, že mluvčí si vzpomněl na vhodnější slovo, termín, výstižnější, přesnější formulaci, význam prvně užití formulace zužuje, rozšiřuje atp.“ (Müllerová, 1994:95). Lidé nejstarší generace, jak již bylo zmíněno, mívají problémy s pamětí a vybavování informací trvá déle. Proto jsou opravy významu v mluvě seniorů velmi frekventované. Správnější slovo přichází na mysl později, až po vyslovení méně vhodného nebo naprosto nevyhovujícího výrazu: *vyráběli tam / vopravovali tam potrubí; a (.) Bartošovi tam byli bydleli (.) Jarošovi se menovali; vona mi uva- upekla (.) upekla pstruhy.* Někdy si respondenti své zaváhání rychle uvědomili a první slovo ani nedokončili: *študovala sem gymnázium Vršov- Vinohradský (..) i když sme proti Vršovickému bydleli; maminka měla ast- revmatizmus těžkej; u tý (.) Plzně / teda u těch (.) u toho Chebu.*

Také se objevily případy, kdy se mluvčí pokusil nahradit výraz jiným, ale nakonec se vrátil k původně zamýšlenému slovu, přestože ho poprvé nemusel vyslovit celé: *brácha byl na šel byl na vysokej; já ho nem- nevz- nemohla vzbudit.*

7.7.3 Parafráze

Užití parafráze jsme v souboru přepisů zaznamenali jen výjimečně, ostatně se jedná o jev charakteristický spíše pro odborný styl. „Jde o obsahově modifikované vyjádření prvně sděleného faktu. Obě vyjádření, parafrázované a vlastní parafráze stojí vedle sebe, obě se podílejí na vystižení téhož faktu“ (Müllerová, 1994:107). Jen pro úplnost uvádíme několik příkladů: *NÁdraží tam teda končilo / byla tam konečná zastávka jo:; se říkalo / že Zadníčkova holka ta velká / ta starší / že mohla bejt utopená;*

kde sem (.) měla (.) v hygienický službě / práci hygienický služby / hygienu / kontroly hygienický (.) a a ty (.) předpisy taky.

7.8 Kontaktné výrazy

Senioři měli potřebu neustále se přesvědčovat, že o jejich vypravování je ze strany recipienta zájem. Zřejmě proto jsme v textech zaznamenali vysokou frekvenci slov, jejichž pomocí se senioři snažili udržovat s posluchačem kontakt. „Tyto kontaktné prostředky kromě svého poslání – navázat, udržet, ukončit kontakt mezi komunikanty – jsou důležitým prvkem výstavby textu, plní vlastně rovněž úlohu konektorů“ (Čechová, 2000:368). Nejčastěji byly užívány výrazy: *že je to pravda, víš/víte, to víte, rozumíte*. Svou základní kontaktnou funkci však tyto výrazy v mnoha případech neplní, stávají se nadbytečnými.

Podobně částice *jo:/jo, žejo*. Stojí jako samostatné jednotky na konci výpovědi, odděleny pomocí intonace, popřípadě i pauzou. Kromě funkce kontaktné „mají rovněž funkci členit text na úseky podle postupného dávkování informací, a uplatňují se též jako prostředek rytmicizace i fyziologický“ (Müllerová, 2007:292). Mluvíci je užívají v určitých intervalech, oddělují od sebe uzavřené významové celky, tím vznikají pravidelné rytmické úseky: *já nevím (.) někde v koncentráku / nebo kde / žejo (.) takže tenkrát si pamatuju / že (.) to sem byla (.) DÍVka žejo / eště / svobodná / gymnazistka (.) a tam sem se musela svlíknout / a přišlo asi šest (.) v těch / v těch černejch uniformách (.) žejo / a (.) prohlíželi si to / ptali se mě / kdo mě to dělal / já sem říkala / že profesor Zahradníček (.) no a voni / jak to vim / že (.) jakou diagnózu mám žejo / no já se říkala / no vim to / protože sme si vo tom povídali žejo*. Při formulačních obtížích si mluvčí pomáhají také částicí *no:/no* nebo hezitačními zvuky.

7.9 Pauzy

Pauzy sice patří mezi prozodické prostředky, ale zároveň se podílejí i na členění textu. „Řeč je jimi „rozkouskována“ a tím se ještě posiluje její syntaktická neurovnanost, neukončené, ale někdy spíše započaté a hned přerušené nebo vůbec torzovité syntaktické konstrukce“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:28). Obzvlášť u starých lidí se jedná o velmi výrazný a frekventovaný jev. Vznik pauz může být nejen prostředkem oddělování výpovědí, u seniorů bývá často zapříčiněn také nedostatkem dechové kapacity, zdravotními potížemi, ztrátou vypravěčské perspektivy nebo

zdlouhavým rozpomínáním na určitý údaj. Množství pauz v projevu se podílí na celkovém tempu řeči vypravěče.

8. KOMPOZICE

„Kompozice těchto vyprávění vzniká především jako výsledek postupů výčtových a vyprávěcích, tj. poměru enumerativního sdělování životopisných dat na jedné straně a epického rozvíjení dějové linie při vypravování událostí a příhod na straně druhé“ (Hoffmanová, Müllerová, 2007:12). Senioři byli tazatelem pobídnuti k vyprávění vzpomínek na mládí a zážitků z dětství. Respondenti mnohdy pojali tuto výzvu jako úkol představit a popsat svůj život přehledně od narození až po současnost. Uplatňuje se zde spíše informativní slohový postup. Tendenci k výčtovosti sledujeme především na počátcích rozhovorů, oslovené osoby snaží tazateli alespoň ve zkratce představit. V interakci se tak otevřel prostor pro další otázky, bylo snazší zvolit téma hovoru a přivést seniora k podrobnějším vzpomínkám na minulost.

Jak píše O. Müllerová a J. Hoffmannová (2007:35) jednotlivá fakta ze svého života k sobě senioři řadí v podobě výčtů. Může se jednat o prosté lineární uspořádání nebo koncentraci určitých shluků, které se vážou k důležitým událostem. Podobně je ve vyprávěních užit jednoduchý popisný slohový postup. Respondenti nejčastěji popisují místa nebo osoby spjaté s hlavním tématem vyprávění: *voni měli (.) takle / jak se stavěla chalupa žejo / takle vod (..) silnice (.) směrem jako (.) na zahradu se táhla takle (.) chalupa / jen tady byla kuchyně jo / pokoje / komory / a pak už začaly <chlívky a takový> / a přes (.) dvůr / zase byla taky tak dlouhá / dlouhá chalupa / ale ta byla zařízená pro letní hosty; byl takový ucho / byl strašně voblečenej / no hrozně... měl bundu jinou / a kalhoty jiný / no takový těžký holinky (.) do chlíva / no hrozný / vypadal strašidelně teda. Jednoduchý popisný postup se uplatňuje také při líčení pracovních postupů: *plnili sme patrony / takle sme jí dělali ((ukazuje rukama)) aby byly všecky (.) hubičkama nahoru / prdelky dolu / rozdělit / po stovce nebo kolik jich tam bylo / takle / a (.) pak to prachař naprachoval.**

8.1 Vypravování příhod

O skutečné naraci můžeme mluvit u příhod s dějovým charakterem, kterými senioři obohacují jinak dost stereotypní vyprávění. „V toku informací se vynořují jednotlivé příhody, které se odlišují od věcného neutrálního informování především postojem vypravěče k vlastní události, jeho osobním zaujetím, hodnocením“ (Müllerová, 2007:97). Většinou se jedná o úsměvné historky s cílem pobavit, jiné se týkají i vážných témat jako smrt blízké osoby, historické události apod.

Záleží na individuálních schopnostech jednotlivých vypravěčů, ale v podstatě jde vždy o prosté vypravování s málo propracovanou strukturou. Začátek příhody je v textu signalizován „úvodními formulemi“ (Müllerová, 2007:100): *jeden zážitek vám řeknu / že; příhodu vám můžu říct (.) takovou; tak sme (.) se nám stalo to; takže tenkrát si pamatuju / že*. Senioři své příhody začínají také bližším časovým zařazením, často uvádí, kolik jim tenkrát bylo let: *já dyž sem byl malej / tak v šesti letech; to už sem byla v letech / to mi bylo dávno přes čtyřicet*. K časovému určení se mohou přidávat další informace o místech a osobách, které tvoří úvod příhody, jsou „uvedením do situace“ (Müllerová, 2007:100).

Stejně jako začátek může být pomocí typických formulací vyjádřen i konec příhody: *no tak takovýdle tam byly příhody všelijaký; tak to je taková příhoda / co sme všechno zažili*. Podle O. Müllerové (2007:101) je explicitní vyjádření konce dílčího narativu většinou součástí hodnotící složky vyprávění: *no to byl taky zážitek / ze zábavy / je: je / tam to bylo pěkný; no (.) ale (.) bylo to těžkej proces; to je sranda (...) a volovin se nadělalo (.) a je to všechno pryč už*. Délku vyprávěných historek nelze nijak specifikovat.

8.2 Reprodukce cizí řeči

Součástí vyprávěných příhod většinou bývá reprodukování vlastní nebo cizí řeči a s tím spojená imitace nejrůznějších hlasů a zvuků. Ani ve vyprávění, která jsme zaznamenali, tomu nebylo jinak. Především ženy často vzpomínají na slova svých maminek: *maminka dycky se smála / říkala / náš táta co nezazpívá / to nepoví; maminka řekla / je: žiš my sme si tak přáli kluka / a vona je tady holka; maminka dycky říkala / dyž chceš (.) hospodářství / tak jedině tohodle kluka*.

U mužů dodává reprodukce řeči dynamičnost vypravovaným příhodám, ty se pak stávají pro posluchače velmi přitažlivými: *ten jeho táta / že říkal ty pacholku jeden / nejdřív se máš nažrat / a pak se máš napít / a dyž se nenažereš / tak seš hned vožralej; a slyšíme (..) volání něco pomo:c / pomo:c / jo / já poám Pepíkovi / hele (.) čéče / někdo tady (.) chce pomoct*. Také imitace zvířecích zvuků vyprávění oživuje: *já vešla (.) do dvířek / tak hehehehehehe: / zařchtala takle (.) vona mě měla ráda ta kobyla*.

Není výjimkou, že mluvčí převypráví celý rozhovor dvou nebo více osob tak, jak se v minulosti skutečně udál: *já povídám / dyž sem nastupovala tak ste mi slíbil / dybych (.) chtěla vodejít že bez průtahy (.) to taky tenkrát nebyla lehká záležitost (.)*

vodejít (.) von poá / nojo ale kdo todle bude dělat tady všechno / já poám / zase se někdo najde.

Transkripty bohužel neumožňují zaznamenat všechny vlastnosti lidské řeči, máme na mysli především tempo, barvu, sílu hlasu atp., proto se může zdát, že reprodukováný hovor není v mluvených komunikátech dostatečně ohraničen. Přímým poslechem nahrávek se lze ale přesvědčit, že díky dramatické práci s hlasem jsou tyto části od ostatních pasáží textu jednoznačně zvukově odlišeny. „Zdánlivě nedostatečná syntaktická ohraničenost řeči různých subjektů v „reprodukčních“ pasážích však bývá kompenzována názorným a bohatým zvukovým odstíněním“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:33).

8.3 Doprovodné prostředky

Nedílnou součástí komunikace tváří v tvář jsou nepochybně také nejazykové prostředky. Můžeme sledovat gesta, „která často umožňují redukci jazykových prostředků, implicitnost verbálního vyjádření“ (Müllerová, Hoffmannová, Schneiderová, 1992:12). Právě v pasážích, ve kterých senioři líčí příhody ze života, jejichž součástí jsou i výše zmíněné reprodukce cizí řeči, se extralingvální prostředky dostávají výrazněji do popředí. U některých respondentů je celková gestikulace ovlivněna omezenou hybností a celkově horším zdravotním stavem, ale ve většině případů se senioři projevovali aktivně a svá vyprávění doprovázeli četnými pohyby rukou apod. Díky živé řeči těla a výrazů obličeje působili senioři neočekávaně mladistvým dojmem. Nikdo by jistě nehádal, že tito lidé patří mezi nejstarší členy naší populace. „V přirozených situacích interakce se někdy stránka věková a biologická až překvapivě relativizují“ (Müllerová, 2005:176).

Nejnápadnějším nejazykovým prostředkem doprovázejícím v hojné míře všechny rozhovory byl smích. Senioři vyzařovali nakažlivý optimismus, přestože prožili mnoho i bolesti a zlých okamžiků. Ve vzpomínkách se rádi vrací ke šťastným chvílím, které vyvolávají někdy jen letmé pousmání, jindy bouřlivý smích. „Z neverbálních prostředků je smích spjat s pohybem hlavy, ramen, trupu, paží, rukou a nohou“ (Hoffmannová, Müllerová, Zeman, 1999:73). Ovšem při vzpomínkových vyprávění je mnohdy smích střídán pláčem.

V transkriptech jsme prostřednictvím deskriptivních komentářů ve dvojitých závorkách zaznamenali pouze zlomek nejvýraznějších gest: *vona mě měla ráda ta*

kobyla ((smích)) / taková HNĚdá byla / nebyla černá / HNĚdá kobyla ((smích)) / a sranda ((smích)); ty Kralovice byly (.) tak kopec a tak kopec ((ukazuje rukama)).

8.4 Výstavba vyprávění

Jednu základní linii vypravování dokáže důsledně dodržet jen málokterý ze seniorů. „K hlavní dějové linii přistupuje linie vedlejší, složená z množství odboček, vsuvek, dodatků a situačních vysvětlivek“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:36). Vypravěči se snaží posluchači vše dopodrobna vylíčit, co nejvíce přiblížit situaci, o které vyprávějí. Na mysl jim přicházejí další a další informace, které si vybavují na základě asociací. Zpřesňují časové zařazení, určení místa děje, popisy zúčastněných osob. „Odbočení bývají častá a rozsáhlá. Svědčí jednak o množství, přímo změní životních prožitků a zkušeností, jednak o změnách myšlení, paměti, soustředění starých osob v roli vypravěče“ (Müllerová, 2007:107).

Vedlejší vyprávěcí linie můžeme od té hlavní odlišit nejen obsahově, ale i za pomoci zvukových prostředků. „Vertikálnímu členění mluveného projevu slouží zvukové vydělení jádra výpovědi při subjektivním pořádku slov (děje se změnami síly a výšky hlasu), zpomalování tempa při důležitějších informacích, snížení výšky hlasu při předávání vedlejších informací (při parentezi), zeslabení hlasu nebo naopak zesílení podle subjektivně hodnoceného významu informace apod.“ (Krčmová, 2008:121).

Důležité je, aby se obsah přidaných informací příliš nevzdálil od hlavního tématu. Mluvčí musí být schopen vsuvky vhodně uzavřít a následně se vrátit k hlavní linii a dovést její myšlenku ke smysluplnému konci. Paní M. (83 let) vypráví s četnými dodatečnými doplněními, jak ji vyprošťovali ze závěje, když zapadla cestou ze školy: *vodhrnuli to vode mě ((naznačuje rukama)) / takle (..) **jak je nad hřbitovem ta mez (.) vysoká (.) víš / kde (.) no tak tam sem zapadla / a ne: jenom já / to jich tam zapadlo (.) každě den nákej (.) já víc ne: / JEdnou (..) no a / nemohla sem ani sem ani tam / byla sem tam takle (.) zaseknutá / a (.) tak došli (.) k těmletěm / jak se menujou / Šrankotovi / hned první barák / dyž se po levý ruce jede do Dislavic / (.) tak von přišel i ten Šrankota / a eště / no měli jenom měli jenom dvoje lopaty / žejo / dřív nebylo nákejch náradí (.) no tak jednu (.) jednu lopatu vodházal / a jednu kluci: házeli / takle vodhazovali vode mě / a já dyž vylezla vod tam tad' / nebylo mi nic / a já se dala do pláče ((smích)) voni furt nebreč / nebreč / a <já řvala> (..) to je sranda (...) a volovin se nadělalo (..) a je to všechno pryč už. I přes mnohé vsuvky vypravěčka***

zvládla převyprávět příhodu celou a dospět ve vyprávění ke konkrétnímu závěru i k vyjádření vlastního postoje k celé situaci.

Jinak je tomu u vyprávění paní M. (81 let): *a s bratrem (..) takle to už sem chodila chodili sme začali sme chodit k muzikám / ne: daleko / do Malovid to byl kousek a (.) ted' sem měla babičku v Rajovicích / maminka pocházela z Rajovic (.) a tam byla pouť (.) a my (.) měla sem jít na pouť / s bráchou / a já sem nešla / tak sem nesměla veči:r k muzice ((smích)) (...) a tatínek byl hodnej (...) že sem nešla (.) s bráchou / to bylo do Křížova / to se chodilo Pěšky / do Křížova / k Blaníku / přes Blaník / Bejkovice / Rejkovice / Rajovice / pak sme eště chodili do Kamberka taky / tam (.) maminka měla sestru / a eště příbuzný (...) to sme měli Věneček taky sme měli (...) no. Dovídáme se, že vypravěčka nesměla jít za trest tančit, ale pokračování příběhu se naprosto ztrácí. Mluvčí začne popisovat cestu do městečka, kde se taneční zábavy konaly a k hlavní linii vyprávění se již nevrátí. Příhoda zůstává otevřená, chybí pointa.*

8.5 Časové údaje

„Osou vzpomínkových vyprávění jsou samozřejmě časové údaje, které se vztahují ke klíčovým okamžikům života vypravěčů. Ti projevují velkou snahu uvést co nejvíce dat, letopočtů, údajů o ročním období, denní době, a mj. také o tom, kolik komu bylo let (když se oženil, zemřel atd. – tzv. age-telling)“ (Hoffmanová, Müllerová, 2002:10). Respondenti se snaží vzpomenout si na přesná data za každou cenu, přestože posluchači takovýmto informacím nepřikládají přílišný význam. Ale zdá se, že pro seniory je konkrétní a správné zařazení jednotlivých událostí velmi důležité, ačkoliv jim vybavení odpovídajícího údaje může činit značné potíže: *sou ve Venkuvru už přes osmadvacet let / dvaadvacet let sem JÁ vdova (...) osmadvacet to ne: (.) v roce osmdesát šest utekli takže (.) třia- (.) třiadvacet let (.) sou pryč; moje holčička žejo / zustala už doma / jako (.) kolik jí bylo / no takovejch vosum / tak ňák; byl sem tam sedum let / a pak (.) sem přešel do velkoobchodu do Vlašimi / kde sem byl šesta- (.) třicet let (.) až do důchodu / a (.) dyž sem se tam (.) jako (.) bylo mi teda už (.) kolik těch vosum- (..) do důchodu / do důchodu sem šel v těch šedesáti letech; v jedna štyřicátym roce / v jedna štyřicátym roce (.) no: a tam sem se sešla s tátou / a (...) ((pláče)) a (.) je to (.) deset let (.) to bude (.) ted'ka v prosinci (.) v prosinci to bude deset let / jedenáctýho / co mi umřel.*

8.6 Princip kontrastu

O některých kompozičních prostředcích (opakování) jsme se již zmínili v předcházející kapitole (7.5). Ještě bychom se chtěli pozastavit u tektonického principu kontrastu. Nejčastěji senioři proti sobě staví minulost a současnost, tenkrát a dnes. Nebojí se hodnocení, ale přesto je nutno brát v úvahu, že staří lidé se na dobu svého mládí dívají mnohdy velmi zkresleně, idealizují ho. Kritika dnešní doby proto nemusí být vždy objektivní: *no ale hlavně sme sportovali (..) ale ne: nějak organizovaně tak (..) přeorganizovaně jako teďka / musí bejt v nějakym odíle a tak podobně; vůbec sem se tenkrát nebála / teď by se člověk bál. Z jiných výpovědí cítíme, že i senioři uznávají některé možnosti dnešní moderní doby a považují je za přínosné: léky nebyly jako dnes / nějaký injekce / anebo (..) antibiotika / to neexistovalo.*

„Někdy má toto srovnávání funkci čistě věcnou, vysvětlující – jde například o určení místa, jeho identifikaci pro posluchače na principu dřív tam bylo... – dneska tam je...“ (Müllerová, Hoffmannová, 2007:58). Senioři berou v úvahu změny, které během let nastaly, srovnáním pomáhají adresátovi rozpoznat místa a skutečnosti, které mají na mysli. Změna mohla nastat v názvu instituce: *a obecní úřad teda tenkrát to byl (..) se to menovalo jinak (..) národní výbor. V dané budově dnes již sídlí jiná organizace nebo bydlí někdo nový: Na (..) Sadech / co je dneska obchodní akademie tam bylo Dívčí reformě reálné gymnázium Jany Zátkové; tudle (..) u těch š- əə (..) u těch (..) BENDů / tak tam bydleli někdy (..) Kondrádovi. Určení místa se mohlo změnit i posunem státních hranic: to je tady (..) pod Jelení tady Horou / to je (..) v německý straně / dneska je to v Polsku.*

8.7 Metatextové komentáře

Respondenti si uvědomovali, že jejich vyprávění není bezúčelné, ale že bude podrobena dalšímu zkoumání. Brali svou úlohu velmi vážně a zodpovědně. Často se na tazatele obraceli s otázkou, zda jsou jimi sdělované informace pro výzkum důležité, jestli mohou pokračovat v daném tématu apod. Jedná se jistý typ metatextových komentářů, „jehož prostřednictvím mluvčí vyjadřuje postoj k formě projevu, jeho výrazové stránce, způsobu formulace, k textu samému a jeho výstavbě, k průběhu komunikačního aktu“ (Jiříčková, 1979:149). J. Jiříčková považuje za základní vlastnosti metatextových sdělení v mluveném textu pragmatičnost, kontaktovou a apelovou funkci. Metatextové komentáře se chovají jako vsuvky, ve větě se nezapojují

do syntaktických vztahů. „Vážou se často i k většímu úseku textu a vytvářejí v textu jakýsi rámcový plán“ (Jiříčková, 1979:150).

Z dotazů seniorů týkajících se textu a jeho obsahu bylo ale zároveň cítit, že sami sebe ani své životy nepovažují za nijak výjimečné a zajímavé: *já myslím / že to nebudete potřebovat / ale to je jedno; tak to sou takový srandy / (.) nevím co z toho budeš mít; není to smutný tohle povídat?*

Mluví-li o intimnějších záležitostech, které nechtějí příliš šířit, ujišťují se, zdali natáčení stále probíhá:

B: <protože pan farář> / pan děkan to byl / to byl děkan / měl tam slečnu / jo / slečnu / a (.) oni se (.) oni se často hádali / (.) a (.) a (.) / vy to všechno natáčíte?

X: no / ale nemusíme to tam dát

Senioři se snaží své vyprávění uspořádat postupně a podat ho uceleně: *potom to: (...) jak bych to ukončil ((smích))*. Komentují způsob, jakým k sobě řadí jednotlivé údaje: *přeskočím tu dobu (.) před tou mojí (.) tím vdaním; to sem taky zapomněl říct / mě (..) dyž přišla okupace / abych se vrátil*. Připomínky, které respondenti k průběhu vyprávění měli, svědčí o ochotě spolupracovat. Všichni byli velmi potěšeni zájmem, který jsme projevíli o jejich životní osudy.

ZÁVĚR

V bakalářské práci na téma *Specifika mluvené komunikace nejstarší generace (nad 80 let)* jsme se věnovali popisu charakteristických jevů mluvy seniorů. Cílem výzkumu bylo charakterizovat způsoby vyjadřování a komunikace věkově ohraničené skupiny lidí a zachytit ustupující nebo již neužívané prostředky, které jsou v mluvě starých lidí stále zachovány.

Vzhledem k oblastem, ze kterých respondenti pocházeli, jsme předpokládali, že vyprávění budou realizována obecnou češtinou a nářečí se v mluvě neobjeví vůbec nebo jen okrajově. Daná tvrzení se nám potvrdila. Až na jedinou výjimku, užívali všichni oslovení senioři pro svou mluvu prostředky nespisovného útvaru národního jazyka, obecné češtiny. Obecněčeské prvky se projevyly jak v rovině hláskosloví a tvarosloví, tak i ve slovní zásobě.

Nejvýraznějším obecněčeským hláskoslovným jevem v sebraných narativech bylo **užívání protetického v-** před *o* na začátku slova. Proteze se uplatňovala téměř u všech slovních druhů (*vobyvatel, voni, vobá, vodevrít, vocad', vod, vopravdu*).

Z hláskoslovných změn jsme zaznamenali také **krácení samohlásek** (především *i, ú/ů, é*), a to u podstatných jmen ve kmeni a koncovkách (*meno, soukromníkem, prostřednictvím, třetím*) a ve slovesných tvarech (*povidala, nevědi*). **Dloužení** se týkalo hlavně samohlásek *i/y* (*klucí, v zímě, štyrý*) a *o* (*dólu, tó, jó*). Přesvědčili jsme se i o tom, že nesprávná délka samohlásek může být v češtině snadnou příčinou nedorozumění.

Běžnými jevy bylo nespisovné **úžení é>i** a **diftongizace ý/i<ej**. Obě změny jsou typické pro obecnou češtinu. Svým charakterem částečně náleží i do roviny morfologické. K nahrazení uvedených vokálů dochází v základech slov (*řípa, prohlídnout, slejchat*) a taktéž v koncovkách (*popisnejch, patnáctýho, tý holce*).

Výslovnost seniorů bývá nezřetelná, nepřesně artikulovaná. Dále je ovlivňována obecněčeskou **tendencí k zjednodušování hláskových skupin**. Dochází tak například k vypouštění hlásek *k-, j-* na počátku slov (*dyž, dyby, meno, du*) a dále k redukci celých skupin obtížněji vyslovitelných hlásek (*poám/pám, rači, jesi*).

Z morfologických jevů nás nepřekvapila převaha **univerzální koncovky -ma** (*s téma dvouma taškama*), ani **absence koncového -l** u sloves I. (vzory nese, peče) a II. třídy (vzor tiskne) (*vymoch, pek, zmrz*). Obojí je charakteristické pro jakékoliv běžné mluvené projevy. Za příznačné morfologické rysy pro mluvu starých lidí považujeme častý výskyt **kondicionálu minulého** (*dyby jí bejvali nechali doma*), **iterativ**

(*scházivali sme se*) a **tvarů jmenných adjektiv** v pasivu sloves (*nebyli lidi tak dlouho živi*). Také podoba příslovcí s *-á* na konci je pro jazyk seniorů typická (*nikdá, tehdá*).

Tematika vyprávění byla částečně daná předem. Jednalo se o řízená interview, tzv. biografická vyprávění. Hlavním tématem byl život v minulém století, vzpomínky na doby mládí. Seniori vyprávěli o dětství, postupně se dostávali k dospělosti a k popisu průběhu jejich života až do současnosti. Respondenti vzpomínali na školní léta. Pokud pocházeli z vesnice, vyprávěli o těžké práci na poli a v hospodářství, která byla nedílnou součástí každého dne. Muži mluvili převážně o svém povolání a dalších pracovních, popř. vojenských zkušenostech. Ženy ve svých vyprávěních věnovaly pozornost především rodině a vztahům mezi lidmi. Nevynechaly ani způsoby péče o domácnost a vaření. Společným tématem pro respondenty obou pohlaví byla zábava, společenský život a seznámení s budoucím manželem či manželkou.

K jednotlivým tematickým okruhům se vážou charakteristické skupiny lexémů. Vzhledem k věku respondentů se v textech objevovala slova historická i archaismy. Nejprve jsme tyto příznakové lexikální jednotky rozdělili do skupin podle témat, kterých se týkají, a následně jsme se za pomoci slovníků pokusili vysvětlit slova s nedostatečně průhlednou sémantikou (*laťovák, švadlárna, luřáci*).

Po syntaktické stránce jsou seniorská vyprávění velmi jednoduchá. Věty jsou za sebou řazeny volně, spojeny mohou být asyndeticky nebo pomocí polysémantických spojovacích prostředků, což má za následek nepřesné vyjádření větných vztahů. Nejčastějšími spojkami jsou *a, tak, co, dyž/když, a tak*. Hranice mezi větnými celky nejsou vždy zcela jednoznačné.

Ve vyprávění seniorů nalezneme taktéž jevy typické pro mluvený projev jako je například **neukončená výpověď** (*ale skutečně tedy ju:dr (.) žádný tyhlety*), **elipsa** (*jako ňákej zázrak prostě vánoční stromek a (.) kluk umřel*), užití **kontaktových prostředků** (*viš/víte, jo:/jo, žejo*), vysoká frekvence **neurčitých výrazů** (*ňákej/nějakej, jaksi, prostě*) nebo **subjektivní pořádek slov** ve větě.

Jiné prostředky se v mluvě seniorů vyskytují v mnohem větší míře, než je běžné v projevech lidí mladších generací. Jedná se o časté **opravy** významu slov a gramatických náležitostí, dále nezáměrné **opakování** celých výpovědí nebo jejich částí. Hlavními příčinami jsou problémy s pamětí a zpomalení procesu formulování výpovědi způsobené stářím. Celkový ráz vyprávění seniorů je také významně ovlivněn množstvím pauz, které mluvčímu pomáhají překonat dechové potíže nebo nesnáze způsobené nedostatečnou vypravěčskou perspektivou.

Vyprávění mají převážně monologický charakter, komunikační role tazatele byla záměrně snížena na minimum. Kompozice biografických vyprávění seniorů je na skutečné naraci založena pouze částečně. Skutečný narativní postup se uplatňuje především při vyprávění dílčích příhod ze života, do kterých mluvčí vkládá své osobní hodnocení a postoje. Tyto uzavřené narativy bývají doprovázeny živou mimikou a gestikulací. Nezastupitelnou roli ve vyprávění historek hrála i bohatě hlasově odstíněná reprodukce cizí řeči. Ostatní pasáže zkoumaných projevů mají podobu výčtů, jsou založeny na informativním nebo jednoduchém popisném slohovém postupu.

Velký důraz kladou staří lidé na lineárnost a časovou postupnost svých vyprávění. Správné zařazení jednotlivých událostí považují za velmi důležité. Neustále uvádí velké množství časových údajů, přestože musí při jejich vybavování vynaložit značné úsilí.

I přes snahu vypovědět vše postupně a uceleně, opouští senioři často hlavní vyprávěcí linii a v podobě různě rozsáhlých vsuvek přidávají další dodatečné informace, např. popisy míst a osob. Někdy se stane, že se mluvčí v množství údajů ztratí, nedokáže vrátit k původní linii vyprávění a naváže novým tématem.

Náš rozbor biografických vyprávění lidí starších 80 let není zcela jistě v žádném z naznačených směrů plně vyčerpávající studií. Lidská mluva je živým a neustále se proměňujícím elementem. Možnosti zkoumání a úhly pohledu na mluvené projevy jsou nekonečné. Přesto věříme, že se nám v rámci zaznamenané materiálové báze podařilo danou problematiku dostatečně postihnout. Jistě by bylo možné se v dalších pracích podrobněji zaměřit například na kompoziční uspořádání jednotlivých složek narativů, vzít v potaz melodický průběh výpovědí a věnovat se pozorování i dalších paralingválních prostředků, nebo aplikovat postupy naznačené v této práci na podstatně obsáhlejší korpus mluvených textů. Zde už ale naznačujeme možné cesty dalšího zkoumání. Vymezený cíl této bakalářské práce považujeme v daném rozsahu za splněný.

POUŽITÁ LITERATURA

- Bečka, J.** (1992): *Česká stylistika*. Praha: Academia.
- Čechová, M. a kol.** (2000): *Čeština – řeč a jazyk*. 2. vyd. Praha: ISV nakladatelství.
- Čechová, M., Krčmářová M., Minářová E.** (2008): *Současná česká stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Čmejrková, S.** (2006): Narativní pouť do dětství. In: Jaklová, A. (ed.): *Komunikace-styl-text*. České Budějovice: JU v Českých Budějovicích FF, Ústav bohemistiky, s. 115-122.
- Gruberová, B.** (1998): *Gerontologie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích ZSF.
- Hoffmanová, J.** (1997): *Stylistika a...* Praha: Trizonia.
- Hoffmanová, J., Müllerová, O. a kol.** (2007): *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia.
- Hoffmannová, J., Müllerová, O., Zeman, J.** (1999): *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách*. Praha: Trizonia.
- Hubáček, J.** (1988): *Malý slovník českých slangů*. Ostrava: Profil.
- Hugo, J.** (2006): *Slovník nespisovné češtiny*. 2. vyd. Praha: Maxdorf.
- Jandourek, J.** (2003): *Úvod do sociologie*. Praha: Portál.
- Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová, J.** (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové Noviny.
- Karlík, P. a kol.** (2008): *Příruční mluvnice češtiny*. 2. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kořenský, J. a kol.** (1999): *Komplexní analýza komunikačního procesu a textu*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích PF.
- Mluvnice češtiny 1** (1986). Praha: Academia.
- Müllerová, O.** (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.
- Müllerová, O.** (2006): Příhody v autobiografických narativech příslušníků nejstarších generací. In: Jaklová, A. (ed.): *Komunikace-styl-text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích FF, Ústav bohemistiky, s. 109-113.
- Müllerová, O., Hoffmannová, J., Schneiderová, E.** (1992): *Mluvená čeština v autentických textech*. Jinočany: H+H.
- Ort, J.** (2004): *Kapitoly ze sociologie stáří*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem PF.

Sgall, P., Hronek, J. (1992): *Čeština bez příkras*. Praha: H&H.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. (2005): 3. vyd. Praha: Academia.

Český statistický úřad. (2009): *Statistická ročenka České republiky 2009*. Praha: Scientia.

Toušek, V., Kunc, J., Vystoupil, J. a kol. (2008): *Ekonomická a sociální geografie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

Zeman, J. (2006): Ke komunikaci nejstarší generace. In: Jaklová, A. (ed.): *Komunikace-styl-text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích FF, Ústav bohemistiky, s. 105-108.

Články v periodikách:

Hoffmannová, J. (2001): *Syntax institucionálního dialogu*. Naše řeč, 84, s. 113-120.

Hoffmannová, J., Müllerová, O. (2002): *Čeština v dialogu věkově rozdílných mluvčích*. Slovo a slovesnost, 63, s. 1-14.

Jiříčková, J. (1979): *Metařečový komentář*. Slovo a slovesnost, 40, s. 149-151.

Müllerová, O. (1989): *Ke vztahu mluveného a psaného textu*. Slovo a slovesnost, 50, s. 205-216.

Müllerová, O. (1966): *K syntaxi nepřipravených souvislých mluvených projevů*. Slovo a slovesnost, 27, s. 118-126.

Müllerová, O. (2005): *Tematizace věku v autobiografických vypravováních příslušníků nejstarších generací*. Naše řeč, 88, s. 175-190.

Nekvapil, J. (2000): *Z biografických vyprávění Němců žijících v Čechách: jazykové biografie v rodině pana a paní S*. Slovo a slovesnost, 61, s. 30-46.

Vachek, K. (1994): *Několik poznámek k problematice psané a mluvené normy jazyka*. Slovo a slovesnost, 55, s. 48-51.

Internetové odkazy:

Příruční slovník a databáze lexikálního archivu: <http://bara.ujc.cas.cz/psjc/search.php>

Český statistický úřad: <http://www.czso.cz>

Internetová jazyková příručka ÚJČ AV ČR: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

SEZNAM GRAFŮ A TABULEK

Graf č. 1: Složení obyvatelstva podle věku

Graf č. 2: Počet žen a mužů v české populaci

Graf č. 3: Dosažené vzdělání respondentů

Tabulka č. 1: Věkové složení respondentů

PŘÍLOHY

Příloha 1 – Paní F., 94 let, Chlum

Příloha 2 – Pan J., 84 let, České Budějovice

Příloha 3 – Paní E., 81 let, Dobrá Voda

Příloha 1 - Paní F., 94 let, Chlum

F: to víš to už není neska co bylo včera ((smích)) neska zpívají (.) jiný / neska zpívají (..) veselý a sprostý a (..) a to se dřív nedělalo víš / sprostě se nemluvílo a (...) jeden k druhému se snažil být (...) parta (.) všichni: kluci: na návsi / a všichni pohromadě / jako když byl děda mladý tak (.) měli v poledne když když netahli (.) voni v obyčejně šli do druhý vesnice / třeba jich (.) šlo sedm osm (.) vono tý chasy bylo víc / a tam popochodili / a holka nějak vyšla pomluvili s ní a tohle / anebo když neměli kam táhnout / tak šli do lesa / prošli lesem / věděli co kde je jo / jen tak chodili lesem (.) prostě (.) jednou (.) jo / taky šli byl hon / tak voni se vydali do lesa / dyby tam něco (.) zbylo že jo / dyby tam něco našli víš / a voni tam našli zajíce / a (.) zastřeleného / a jako čerstvého jo: / tak to přinesli k nám / a tady (.) babička (.) ta byla pro každou (.) špatnost jo: / a stahli / a to: a (.) vona to vařila / dělala jim to načerno / načerno v omáčku víš se to dělalo / to víš ale voni to sežrali i málo vařený / protože zajíc třeba byl starý / a (.) voni to furt koukali do toho (.) do hrnce jak to se to vaří / a furt (.) furt v ochutnávali / a potom to nakonec (.) nadělali z toho srandu / nakonec to neměli ani dobře (.) no (.) bylo to tak jako napolo že jo / muselo se to škrabat / vod kosti / vod kosti se to škrabalo / ale ne- nenechali to / vono jich bylo třeba pět šest že jo / tak to víš / no a teď taky ty domácí tam taky v očumovali a taky <dostali ze zajíce> ale to víš zajíc to byl (.) pěkný / říkal to že byl zajíc zajícem (...) no a náš (.) jako děda / ten byl takovej hospodář / ten byl v jakživa hospodář / ten šel (.) vorať někam k lesu / a bylo tam proutí / tak ho nařezal / přines nám to na podzim když nám (.) přines / a zas tam bylo na košťata na všechno / nebo v lese když chodili lesem / měl kudlu v ruce / uříz (..) suchej suchej stromek víš / to bylo na nás- to byly násady víš / von měl všechno vobstaráno doma všechno měl připravený jen di di dělat víš aby (..) my měli všechno možný / na košťata / tady bylo nadělaných košťat / už je jednadvacet let pryč / už (.) to táhne dvaadvacátý rok (.) a ještě do nedávna byly po něm košťata / a hrábě sou ještě teď některý / to nadělal sám / hrábě / hřeben / zuby do toho / to byl mistr čtyřiceti řemesel / a (.) furt říkal že má čtyřicet řemesel a pátou bídu / ale nebyla to pravda / bídu sme neměli / ale (.) žádný přbytek nikde taky ne / protože to co tady vidíš / to všechno děda vystavěl / první stodolu / pak dal (.) na (.) to bylo všechno samý DOŠky / furt po- víš (.) VŠADy došky byly na tom daný / to byly (.) ə (.) tak (.) napřed (.) stodolu / tu sme (.) tu postavil jako (.) no sám dohromady / dříví na to musel koupit a / stodůlka byla (..) ə (..) tak asi (.) za půl týdle stodoly víš / ale když sme byli (.) větší fůru sme měli / tak se to sypalo

na dvůr / nebylo nedalo se podjet / tak von udělal stodolu stodolu dva mlaty / dávalo se z jedny strany z druhý strany a (..) dycky dělal samej stoh / no nemohlo se to vejít žejo / no (..) pak (.) tajdle na tu na (.) todle táta (.) se mě ptal / kdy sme to tam dávali ty tašky víš / ty sou tam davaný nežli sem (.) dyž sem nežli sem sem přišla / ten rok / ale voni ty tašky dou eště (.) ty druhý (.) ty druhý sou pevný / to (.) tajdle (.) ve mlejně (.) v Dislavicích / zavedli / voni tomu říkali (.) jak se to tam menovalo? (...) tetateta tem taškám říkali jak se ten majitel menoval víš / Kudrna kudrnak kudr- kundrnky jo to bylo u Kudrnů / tak kudrnky / a voni sou to přece jenom tašky (..) míň hodnotný byly než (.) než jiný tašky víš / protože lidi začli / von říkal táta že se to nák promáčí z druhý strany / proto má koupený ty (.) tak že to tam bude dávat / no a vostatní (.) eště ten rok sme dávali na (.) tu (.) na todle to (..) na ten (.) co je ten (..) pod tim (.) tam byla sejpka / a (.) ten vršek by snad nebejval špatnej ale tim hřebenem přšelo / no tak (.) to byly (.) z vobou stran byly došky přišívaný / ty byla přišívaný <slámou> / a navrchu byl (.) ə (.) ten (.) drny / musel takovýdle drny narejpat / a ty dávat jednu na druhou na druhou víš co to bylo? / no to bylo HROzný / to (.) haled' a ty drny / tam dal dlouhej žebřík / a ten drn si dal na záda / to víš vzal si na sebe náký hadry / dal na záda až na krk / a vynes to tam dal ho tam / a jeden za druhym tam ten (.) ty drny taklen teda vynášel nahoru / co to bylo za dřinu / co ten náš děda ZKUsil / to se nedá povídat / a (..) to bylo eště ten rok a vod pak se (.) dělalo dál (.) a dál a dál každej / pak dal rozš- na tudletu chal- na todleto / vono to bylo postavený taklen ((ukazuje rukama)) / kon- končilo to chlívem / tam byl chlív a řezárna / to byl takovej (.) podle těch Mařchovejch to (.) šlo až (.) do:lu co sou (.) co je králíkárna / a von (.) na to dal vršek / a jen jen po ten chlív (..) a tašky (..) no a to už jako starej už už bude končit jo / no a k posledu to eště všechno rozbil / celou tu chalupu todleto a (..) dal to přes / z gruntu začal (..) a postavil to s javornickým / javornickemu (.) dyž stavěl von / tak mu pětadvacet dní tam byl / ne: najednou / dyť musel sít a musel dělat (...) / tak ten javornickej mu zase těch pětadvacet dní vodved / dyž von stavěl / a a byl tady asi dva nebo tři dni / tady byl (.) tam nákej z Javorníka / taky zedník co byl v důchodě nechodil do práce / a vostatní tady dělal všechno sám / ale bydleli sme TAdy sme bydleli / a (..) rok sme tady neměli ani podlahu / my bysme bejvali mohli bydlet tam nechal jednu místnost U CHLÍva / jenomže (.) mezitim tady matka umřela / a (.) umřela v dubnu asi pětadvacátego dubna / to už bylo teplo / no a my sme (.) do tý doby sme tam topili a byli sme tam / tam sme měli asi štyry postele / a von tam taky umřela žejo / to víš a tomdle hucu a vona byla STRAšně silná / za chvilku tam bylo smradu nešlo to žejo / ať to byl třeba člověk / je to pravda / nebyla teda (.) byla

vod pondělka / v pondělí umřela ve středu pohřeb / ale co to bylo platný / my sme hned museli přestat topit / a vodevěřeli sme vokna dveře všechno sme to luftovali / ale (..) to nebylo nic platný víš / vono to tam bylo roztopený žejo / to se nedalo / a jinam sme jí nemohli dát / protože (.) tajdle (.) bylo šedo (.) BEZ voken / BEZ ničeho tam a todleto bylo tady co todle sme

...

F: von byl nezmar / to PRÁce PRÁce PRÁce PRÁce PRÁce / a to museli dělat všichni: / to ne (.) to víš že sem nemohla (.) nemohla při něm zahálet / jesli von (.) já sem maltu nikdy nedělala / jesli von měl já tady měla prostřední dobytek / bylo tady dvanáct krav nebo jedenáct někdy deset / jak to bylo / a (.) ráno vstal a šlo se žejo / já sem šla k tomu dobytku / hnuj / dobytek / podojit a mlíko vodvíst / to ho třeba vodved / neřikám že (.) mi nepomoh dyž (.) viděl že (.) to muselo mlíko na hodinu bejt vodvedený / protože to jezdila mlíkárna sem žejo / tak to musel taky (.) zaskočít / ale že na to (.) že sme nečekali na tu jeho práci / sem to musela udělat já / no a pak sem musela i uvařit (..) pro ně žejo (...) to se nedá všechno povídat / to se musí prožít a kdo to neprožil tak / pak se nemůžu divit já sem v životě si nepomyslela / že já tady do týdle doby budu / že já tady do týdle doby budu a že (.) člověk je nemožnej / já se divim že vůbec eště chodim (...) dělali sme dvě stě panáků pšenice / žita / a sto panáků pšenice / ve DVOU lidech / kosu (..) a malý děti (..) a to (..) Mařenka se narodila v červnu / a (..) táta děda se narodil (..) v srpnu / za rok / a já sem už šla než se narodil kluk už sem to všechno sebrala žito s pšenicí / to už (.) to už bylo i doma / to ňák byl (.) takovej rok / a každej snopek na vůz a každej snopek z vozu a (..) všechno všechno denně denně do práce (...) do večera sem dělala / a ráno (.) do rána (.) bylo dítě / VOtroci / VOtroci to je málo (..) a žádněj nepolitoval (..) žádněj mě nemoh politovat a řek PŮL dne budeš doma to NEšlo / jak sem mohla bejt doma dyž von by na poli byl sám / a nezjednalo se / tehdy se nezjednalo / dyť lidí (..) kde byli (.) aspoň TŘI: / tak aspoň ten jeden dělal povřísla nebo to zavázal nebo (.) pomoh to / a kde byli dva / tak já tátovi ten řad / to víš von sekal jako kat / a já byla na jednom konci von na druhom / na- nadělali povřísel / a zas to eště za mnou zavázal a eště zas sekal / eště sekal / to byl nezmar / vono se to nedalo protože (.) jak to složili ke straně / tak (.) se náručí hodila na povříslu / vono se to tahlo za mnou žejo / to není (..) pšenice ne / to šlo dobře ale žito to byla dřina (...) na nic se nekoukalo jesli jak to dopadne no: a nedopadne / dělat se muselo / a dyby sme ten rok neudělali / tak sme do druhého museli z toho pejct / to by nebylo (.) pro dobytek / nebylo by pro lidi / nebyly by koruny žejo / to se MUselo DĚlat

Příloha 2 - Pan J., 84 let, České Budějovice

J: táta byl muzikant (..) dycky kde hráli na vesnici (.) tak my kluci sme tam šli (.) tancovat / jo / takže (.) von mě (.) měl nepřímo pod (.) pod dohledem / jo (..) což (.) jako (.) pro nás pro kluky bylo dobrý / že sme věděli / kde se tancuje na venkově / jo (.) no / jezdili sme na kolech / a dycky nás bylo pár / jo (.) takovejch do pěti (.) a (.) nedaleko Klatov je Švihov (..) tam sme se jednou sešli na maškarnim (.) a bylo nás čtyry a dvacet ((smích)) nikdá sme se neprali (..) nikdá sme se neopili (..) jo: / jako to je dneska (..) nedělali sme lotroviny / ale dyž sme šli (.) přírodou domu / třeba pěšky / tak sme hlasitě zpívali ((smích)) / <jako to dělaj (.) neska jo> / takže (.) to jako (.) nás bylo slyšet daleko / no: (..) holky sme nehonili ((smích)) / sme chtěli bejt volný jako ptáci jo (..) no: / nevím no (..) učení / kde sem byl (...) no (..) nevím / co bych jako vo učení (...) původně sem krejčí / jo (.) ale jinak mám několik řemesel ((smích)) / s papírem / jo / na dolech / můžu bejt / ve stavebnictví můžu bejt / naposledy sem (.) se staral (.) v pojišťovně (.) jako (.) údržbu / jo / všeho možnýho / jo / nakupovat sem chodíval / zdravotníka sem dělal / vodního záchranáře / nikoho sem nezachránil / nebylo třeba / potápěl sem se trošku / no (.) běhal na lyžích / na kole / to (.) závody jako jo / (.) no (.) co eště / na vodě (..) aktivní sportovec vod mala v Sokole (..) no

X: a jak ste se teda dostal k tý krejčovně?

J: no táta (.) byl muj taky krejčí / no (..) no a / původně (.) sem měl na vybranou / buď (.) krejčí anebo hodinář / jo / tehdá hodinek bylo málo / tak na hodináře sem nešel / což mě dodnes mrzí / jo / páč já sem (.) věčnej monte:r / furt něco musím dělat / a dneska (.) by se mi to velice hodilo / jo / zrovna dneska sem dělal jemnou optiku / spravoval sem brýle <jednej paní> ((smích)) / rozbitý jo / no a (.) dělal sem rok v optice / v Nýrsku (.) znáte? / to je Okula Nýrsko / to je za Klatovama / jako na Šumavu / no velká továrna / a dělali sme brýle pro Čínu / no a tam se svářelo stříbrem / a vedle byla (.) dílna kde se dělali celulojdový brýle (..) a hned vedle byl sklad (.) celulojdu / jo (..) v tej dílně (.) a ten celulojd se namočil / on byl teplej / a (.) to se nasadilo (.) do takový formy brýlí / jo (.) ta byla kovová / ta forma / a to se (.) brousilo / stůl / a z toho koukala fréza / a to se brousilo / a přeskočila jiskra / v tu ránu páč tam prach / jo / to je výbušný / to chytlo (..) ten jeden (.) zá- zabouch dvěře (.) do skladu / páč hned byl sklad pro celulojd jinak by ta (.) fabrika vylítla do povětří / všichni sme utekli / kdo nohy MĚL utikal strašně daleko / páč to bylo velký nebezpečí / jo

...

J: z toho sem šel na Sázavu dělat (..) boty ((smích)) / bylo nás (.) šest kluků (.) / jo / sme se domluvili / že pojedeme na Sázavu k Baťovi (..) tam bylo nejlíp / ráno (.) zahoukala siréna (..) my sme se probudili / šli sme se umejt / šli sme do jídelny / najedli sme se / zahoukala siréna / to bylo třičtvrtě / takže už sme mazali (.) do fabriky / a tam sme dělali jo / (...) prvně sem brousil (.) podpatky (..) jo: / to se takle to ty kraje se brousí (..) to se prášilo / ale (.) tam byl jímač na prach / takže (.) no: / ale to sem dlouho nedělal / páč mě převeleli (.) na jinou práci / kde potřebovali (..) to byly pasy / se dělalo na pasu / jo / každej dělal jeden druh práce (.) výroba boty začíná (.) kopytem / na kopyto se nasadí (.) stélka takzvaná / to je to / co vidíte v botě / jo / ale na ní přide eště pak jedna (.) ta stélka je na tom kopytě (..) pak se nasadí svršková kůže (..) to dělá zas druhej / to de (.) ke cvikaři

X: ke komu?

J: cvikař / jo / to sou cvikací stoje / to sou takový kleštičky / takle chytanou tu kůži na kopytě / přitáhnou / a stroj tam natluče (.) ten hřebíček / jo / a to dělaj dva: / jeden dělá levý / a jeden dělá pravý / a dyž si kupujete boty / vyzkoušejte si vobě / poněvač ten cvikař jeden (.) má jinou (.) sílu jinej grif / ne / jak se říká / dyž dva dělaj totěž neni to totěž / jo (.) no a to de dál / až (.) je hotová bota / no a tam (.) takle na tom stroji (.) na jednom konci je takovej šroub (.) kerej určuje rychlost toho pásu / jo / ten se posouvá / ten běží pořád takle jo / takže ten pracovník musí stihnout (.) levý boty / a ten druhej vedle něj (.) pravý boty / jo / takže (.) nikdá nejsou dvě stejný boty / jo / tedy sou / ale (.) ə takle / na tom konci / dyž (.) oni si chtěli zakouřit / tak to přitáhli / a ten pás šel rychlejš / jo (..) ale to se všichni domluvili / no / takže oni (.) ty starší šli kouřit / na šatnu / a my mladý sme zase šli za holkama / jo ((smích)) / no a tak sme se bavili / anebo sme běhali / zase sme šli do jiný dílny a dívali se / jak tam dělaji / no (...) no potom sem šel (.) zas (.) do spodkový dílny / to je (.) kde se dělaj podpadky / a kde se dělaj podrážky / jo / to všecko bylo kožený neska už to neexistuje / málo (..) tam byly lisy / kerý ə sekaly (.) ə sekačky / kde se sekaly vršky / kožený / jo tyhle ty vršky se = a různý díly se sekaly / byly formy (..) ta forma (.) jak vidíte ten kýbl / tak takle byl vyřiznutej pruh / na palec jo (.) a dyž ten pracovník nedával pozor / a dal palec takle nahoru jakoby na kraj (.) toho / tak ten lis mu ucvak palec / takže takovýdle tam byly úrazy (...) pak byly lisy / kde se lisovaly podrážky / do toho tvaru (..) to ste takle ((ukazuje rukama)) musela dělat / jo / tam se přicházelo vo prsty / to jako (.) ten pracovník měl (.) nohu na páce / nohou to spouštěl / a dyž dal nohu pryč / okamžitě ho

to stáhlo (...) já sem dělal podpatky lisoval / v dílně / no a jelikož sem byl šikovnej / tak sem dělal / a pak sem šel kecat (.) za holkama jo (..) no (..) pak se dělal zase na (.) podpadkách / ty podpadky / kerý sou jo / ty sou papírový / jo dvě a půl tuny (.) váha toho lisu / jo / toho tlaku / jo / z toho papíru udělá (.) tvrdej podpatek / no lidi si myslí / že to je kůže / jo / no a na to se dávala kožená (.) kůže / koženej jenom ten dílek / a to se přibíjelo takovejma cvokama / jo / drátkama / jo / to byl kotouč / a ten sekal ( ) / a taky to dyž sem (.) chtěl aby mi holky pomáhaly / tak sem jim vykládal anekdoty / aby se mi pomáhaly / jo / no a (.) anekdoty sem prodlužoval / aby to ((smích)) vyslechla celý / a abych já měl čas / jo / no (.) tam to bylo fajn / je: je / příroda krásná

...

J: byli sme na zábavě / takle po válce / po válce sem šel na brigádu / na zemědělskou brigádu (..) na soukromej statek / jo / a tam byl kluk / s kerym (.) sem se znal (.) z jiný vesnice / tak (.) že pudeme na Klenovou / Klenová / znáte? / to je kousek vod Klatov / tam (.) z prken se udělala / říkalo se tomu dupárna / jo / no a tam sme šli na zábavu (..) a (.) i Američani tam byli / jo / Američani a zahraniční brigáda byla kolem Klatov (..) jednu sme šli na zábavu / a von tam měl (.) holku / na kerou si myslel / jo / no a holce se furt nechtělo jít domu / dyž my už sme chtěli jít / páč (..) sme byli (.) z jedný osady / Opálka se to menovalo / no: (.) vona že ne: / tak (.) sem se sebral (.) s kolegou / a šli sme domu / jemu to nedalo / a říkal / já tady na ní počkám / a přišli sme na takovou louku / kde byly velký balvany (..) tak co bychom / hele posedíme tady / a počkáme / jo / no tak sme tam seděli / počkali / a teď (..) za nedlouho (.) čas letí žejo (.) v noci (.) slyšíme (.) hovor / a (.) její hlas / kluk šel s ní / tak sme se schovali za takle ohromnej balvan (..) a ten KLUK (.) u toho balvanu jí povalil / jo / <chtěl si to tam s ní rozdat> ((smích)) jo (..) ten muj kolegáček / ten byl jako zpěněnej kůň / furt / já na něj skočim / já na něj skočim ((smích)) / já sem z toho měl srandu jo: / tak sem ho pořád brzdil / ale (.) nebyl k udržení / až vstal / takže ten kluk se na ní nedostal / tedy (..) ne (.) jak bych to řek (.) nezačal (.) uplně / jo: (..) a teď (.) měl strach / páč viděl dva kluky / jo / proti ((odkašláním)) proti sobě (.) no / já sem mu říkal / hale neblbni / jo / nic mu neudělal / na mojí domluvu / ale prát se chtěl / jo / no ale to je blbost prát se kůli holce / dyž mu chce dát / tak proč by se měl bránit / jo ((smích)) / no / a ona volala (.) E:mile / E:mile / dyby byl sto metrů dál / tak to neslyšel / jo / ale volala jako že volá / ale (.) slabě ((smích)) / no to byl taky zážitek / ze zábavy / je: je / tam to bylo pěkný (..) vesnická kapela

Příloha 3 - Paní E., 81 let, Dobrá Voda

E: jeden zážitek vám řeknu / že (.) prostě dyž mi bylo asi deset let / a psala sem si úkol / protože (.) my sme / tam nebyla elektrika / tak sme (.) lampou svítily / a byla přišla velká bouřka / a kulovej blesk nám zasáhl do domu / ə ə tatínek čekal / ə byl už v posteli / protože měl vo půlnoci jet do Prahy se zeleninou na trh / a (.) ə prostě (..) ə (.) ten blesk mu zapálil peřinu / lítal po celým domě / a vylítnul kamnami / jenomže to prostě nevěděli naši / a dyž pak maminka rozřesenejma rukama rosvítila lampu / tak já byla celá černá / voni mysleli že mě ten (.) že že sem prostě spálená / a vono to bylo / jak to bylo těma kamnami / tak prostě ty SAze na mě vylítny / a já byla celá černá / tak to byl teda zážitek / a moje maminka vod tý doby prostě se strašně bála / ə strašně se bála (.) p- prostě (.) bouřky a všeho / no / jinak (.) jinak já sem byla vždycky taková (.) prostě (.) aktivní / takže (.) ə mě to celkem nevadilo / že sme bydleli na samotě / takže já sem věčně stála / dyž sem byla eště malinkatá / tak sem stála u u vrat / a jak tak chodili lidi aspoň trošku kolem / tak já sem říkala / dobrý den / to je dneska hezky vid'te ((smích)) no / takový blbosti / no / takže (.) jinak (.) ə měla sem to půl hodiny / ə čtvrt hodiny nejdřív do (.) základky / potom na měšťanku půl hodiny / do Sokola sem chodila půl hodiny / vůbec sem se tenkrát nebála / teď by se člověk bál to no / a jelikož já sem byla vod (.) əə vod malinka jako hendykepovaná / tím že sem neměla ten kloub na pravý noze / takže ə sem prostě mi naši: koupili hned vod jak sem mohla jezdit na kole / takže (.) to bylo moje / že sem jezdila hodně na kole / tak no (.) a (.) bylo to prostě vzpomínám na to ráda / protože naši byli moc hodný / no / a (.) akorát dyž (.) teda sem se já narodila / tak maminka řekla / je:žiš my sme si tak přáli kluka / a vona je tady holka / ale za dvanáct (.) let se narodil muj bratr / takže / už byli spokojený / no / tak sou to blbosti / já nevim / co byste eště chtěla

X: takže ste měla takle mladšího brášku

E: vo dvanáct let mám mladšího bratra / máme se moc rádi / jezdím za nim teď / a voni ke mně / no

X: a dyž ste byli malí / tak jak to fungovalo?

E: jo: / já ho hlídala / já dělala chůvu / já / dyť bylo to já už byla velká / pak sem jezdila do Prahy do školy teda (.) do to (.) ə / a (.) ale (.) všechno všechno to bylo to / bratr byl moc pri:ma kluk no / jen dyž já sem se zamilovala / to mě bylo devatenáct / tak (.) sme tam prostě (.) muj potom manžel za mnou tam chodil / a večer sme se procházeli / a (.) prostě bratr udělal takovou věc / já myslim / že to nebudete potřebovat / ale to je jedno /

že (.) vydlabal / naši měli taky ty dýně / vydlabal to / dal tam do toho svíčku / a dělal jako dědečka / ə mý maminky to / a my sme šli to / a muj Vašek říkal / dobrý večer dědečku / jak se máte? / a vona to byla ta ((smích)) / huránskej smích / protože (.) to byla / to bylo to světlo v tý (.) v tý dýni no (..) prostě (.) neměla sem rozhodně bohatý děctví / ale (.) ale bylo to hezký / no: / bylo to hezký / já sem v Sokole (.) strašně ráda tancovala / tancovali sme / jak se tomu (.) bes- besedu / to teď už nevíte ani co to je / no: / takže to (.) to je prostě asi po skupinách / a tancuje se / a na (.) na motivy prostě český / a beseda / vid' / že byla / dřív se to tancovalo (..) no / no: a do Prahy sem jezdila do obchodní / a a eště sem si dělala kurz kreslení / no / a ve dvaadvaceti letech sem se vdala / no / a to je všechno

...

X: a eště se zeptám / s tím manželem / jak ste se seznámili?

J: jo: / tak to vám eště řeknu / jak sme se seznámili / do Sokola sem chodila (.) s nějakým Bédíkem / to byl (.) medik taky / a (.) z ə (.) a on nás / dyž əə bylo třetího (.) dubna (.) to byl den před mejma narozeninama / tak ə (.) prostě (.) šli sme do biografu s děvčatama / to sme byli tři / a ten Bédík šel zase s mým s Vaškem / se menoval Vašek / a ten mu říkal / heled' / se- seznam mě s s touhle tou (.) s toudle dívkou / tak nás seznámil / a my sme vod tý doby začli spolu chodit / psali / on studoval v Hradci / psali sme si / to mám takovejde štos dopisů / já mu do toho kreslila eště / no: a za tři roky / dyž měl promoci / tu měl v květnu / tak sme se v červnu brali / no / a (.) za rok potom (.) dostal první místo na Mělníku / a (.) tam sem dojížděla eště / no: a potom šel na tu / za rok šel na vojnu / no a (.) my už měli malýho / a malýho Vašíka / a máme dvě děti / eště mám ceru / Hanu / no / a (.) prostě (.) nic zvláštního v mým životě nebylo / dost práce / ale (..) bylo to všechno dobrý / mám na co vzpomínat / a vždycky sem si (.) si říkala / že (..) protože (..) člověk prožil první republiku jako dítě / druhou republiku / potom druhou válku / a potom to období prostě po (.) to taky nebylo snadný / no ale (.) ale bylo to dobrý / mám na co vzpomínat / řekla sem si (.) nikdy sme (.) ani muž ani já sme nikdy politicky nepracovali / ani sme (.) nic takovýho ne to / ale jenom sme si vždycky říkali / že bychom chtěli žít tak / abychom / dyž se (.) ohlédnem / tak abysme se nemuseli za nic stydět / a doufám že to vyšlo / no: